TIJDING 2008-1

Kroniek van de heemkundekring Het Zuidkwartier

TIJDING 2008-1

INHOUD:

EEN DORP VOL CAFEETJES, DEEL 9,
OSSENDRECHT AAN DE SCHELDE 1
PAGINA 3

RILLAND IN HET NAUW (VAN BATH)
PAGINA 20

SCHELDEOEVERS: RAAKVLAKKEN TUSSEN
BRABANT EN ZEELAND
PAGINA 25

DRIE GENERAOSIES en MUN JIRSTE KOERSFIETS
PAGINA 30 en 52

VAN ZUSTERSMULO NAAR EDWARD JENNERMAVO
PAGINA 32

KWEEKSCHOOLHERINNERINGEN IN HOOGERHEIDE
PAGINA 40

INTERVIEW MET DE ‘CONSJERS’ VAN DE EDWARD
JENNERMAVO: ADRIE DINGEMANS
PAGINA 42

DE BIJ-VERDIENSTE VAN EDWARD JENNER
PAGINA 49

INBURGERINGSVERHAAL: DERTIG JAAR IN
HUIJBERGEN
PAGINA 54

VRIJWILLIGERSAVOND 21 FEBRUARI 2008
PAGINA 56

VOORWOORD

Deze Tijding werd samengesteld vanuit twee inspiratiebronnen van buiten ons heem; een tentoonstelling in Goes, en een artikel uit een natuurwetenschappelijk tijdschrift…..
Ja, dat vergt enige uitleg.

Door de Archeologisch Werkgemeenschap Nederland (AWN) afdeling Zeeland werden wij geattendeerd op een leuke tentoonstelling in Goes, 'Tussen Honte en Hinkele,' die wellicht, met enige aanpassingen naar ons gebied toe, geschikt zou kunnen zijn voor ons museum. Bij ons gaat de tentoonstelling "DORP IN DE RIVIER, verdronken land tussen Honte, Hinkele en Agger" heten. Daar de redactie tijdig hiervan op de hoogte was hebben we geprobeerd om deze tentoonstelling vanuit de Tijding te ondersteunen met de artikelen van Anne-Marie Visser en Rudi Dercks. En zelfs de serie 'een dorp vol cafeetjes' van Jac van den Bussche sloot hier deze keer toevallig mooi op aan door ons mee te nemen naar de cafeetjes in de Ossendrechtse polders en een uitleg over de Honte / Westerschelde. Dit 'tussen'gebied golfde in de loop der eeuwen niet alleen letterlijk, maar ook bestuurlijk steeds maar heen en weer.
Op 27 maart was er al een interessante lezing van mevrouw Dicky de Koning en de heer Ron Wielinga en tijdens het museumbezoek is er gelegenheid u in te schrijven voor een tocht naar Rilland-Bath. Ga kijken in ons museum met de kennis opgedaan uit deze Tijding.

De tweede inspiratie kwam zoals gezegd vanuit een tijdschriftartikel. Dit ging over een onbekend aspect van de heer Edward Jenner. Jawel, dié Edward Jenner waar onze mulo/mavo in Hoogerheide naar genoemd was. Dat artikel mochten we in zijn geheel overnemen.
Verder heeft Jan van Elzakker een tijdslijn uitgezet vanaf de zustersmulo in het klooster t/m het Moller. Laat deze school nu net veertig jaar geleden – 1 augustus 1968 – na samenvoeging van de jongens- en meisjesschool, de naam Edward Jenner hebben gekregen. Adrie Dobbelaar interviewde de vorig jaar gestopte conciërge van deze school; mevrouw Engbers was leerlinge aan de nonnenkweekschool.

Wegens ruimtegebrek - we wilden aandacht besteden aan de vrijwilligersgroepen - heeft de redactie besloten deze keer Corné Brugmans column en 'info voor de lezer' niet te plaatsen.

Correctie Tijding 2007-3: de namen onder de foto op pagina 35 zijn helaas een 'beetje' door elkaar geschud! De juiste volgorde is: v.l.n.r. Fons van Zunderd, Chris Mangelaars, meester Tiest Suijkerbuijk en Felix Leenaerts.

Pag.1, foto 2 bij het art. van Anne-Marie Visser: resten van een huis (bakstenen fundering) Rilland dorp 4 op 8-7-2004

Inhoud:

- Voorwoord, *redactie*.....p. 02
- Een dorp vol cafeetjes, deel 9, *Jac van den Bussche* .....p. 03
- Rilland in het Nauw (van Bath), *Anne-Marie Visser*.....p. 20
- Scheldeoevers: raakvlakken tussen Brabant en Zeeland, *Drs. Rudi Dercks* .....p. 25
- Drie generaosies, *Jan Luysterburg* .....p. 30
- Van zustermulo naar Edward Jennermavo, *Jan van Elzakker*.....p. 32
- Kweekschool in Hoogerheide, *Ans Engbers-Van Rooij* .....p. 40
- Dertig jaar de consjers van Edward Jenner", *Adrie Dobbelaar*.....p. 42
- Bijverdienste van Edward Jenner, overgenomen uit NWT .....p. 49
- Mun jirste koersfiets, *Willy Groffen*..... p. 52
- Dertig jaar leven, wonen en werken in Huijbergen, *Ed. van Dommelen* .....p. 54
- Vrijwilligersavond 21 februari 2008, *foto's Adrie Dobbelaar en Ed Prop* .....p. 56

EEN DORP VOL CAFEETJES (deel 9)

door J. van den Bussche

CAFÉ DE LUIFEL

Voor we de polderdijk op gaan, willen we eerst even aanleggen bij café *De Luifel*. Dit was oorspronkelijk een dijkboerderijtje uit de 17de eeuw, destijds het Jacobus Raets Huis genoemd naar de toenmalige eigenaar. Een erfstuk voor zijn kinderen, dat later overging naar de Belg Adriaan van Raamsdonk en vervolgens in 1770 gekocht werd door Cornelis van Lindonk, de latere boer van hoeve Lindonk aan de Langeweg.

Jan Matteeussens en Catharina Jacoba Vercouter, de bewoners rond 1850, tasten de omgeving af voor een bron van inkomsten en vragen toestemming om een steenfabriek te mogen bouwen op de Leemberg. Te hoog gegrepen misschien? Het komt dus niet van de grond. Op zoek dan maar naar iets anders dat in en om de woning kan plaatsvinden. Het wordt een kaarsenmakerij van "ponder"gegoten kaarsen met lapjes katoen, een nieuwe ambachtelijke activiteit op de Aanwas. Jan geeft geen beschrijving van hoe de kaarsen werden gefabriceerd, maar in de middeleeuwen werden ze gerold van bijenwas, terwijl aan het einde van de 19de eeuw ze ook al gedompeld werden in stearine. Een andere methode was: de kaarsenwas voorwarmen in water van ± 50 graden, in de gewenste vorm kneden en rollen en helemaal klaar met een lange naald de pit er doorheen trekken, of opensnijden en dan vervolgens de pit erin aanbrengen. De kerkkaarsen bestaan nu nog uit gebleekte bijenwas. We zullen Jan in zijn specialiteit niet verder storen; hij droeg bij aan licht en sfeer.
Hij had echter nog meer pijlen op zijn boog.
Met een ruimte van 30 m² maakte hij zijn woning aan de Oude Dijk geschikt voor winkel en café. Het café kreeg de naam *De Luifel*.

Links café De Luifel en op het eind van de straat ons museum Den Aanwas

En in 1859, na de aanleg van een grindweg van de Kabeljauw in Ossendrecht naar Hoogerheide, werd Jan per 1 mei ook nog tolbeambte. In het verhaal over Calfven zagen we de tolboom kort bij de Zandstraat geplaatst. Hier op de Aanwas waren er twee. Vanaf 1876 werd de weg alweer tolvrij en dus verloor Jan deze baan. De familie verdiende nog een centje bij doordat er in hun herberg raadsvergaderingen werden gehouden.
In 1898 zat het erop en Jan verkocht zijn bezit aan Sjef Matteeussens, die de woning liet afbreken. Dat was het einde van café *De Luifel*.

Ossendrecht aan de Schelde

Voordat we in de polder verder op zoek gaan naar de cafeetjes, willen we met u even terug in de tijd. Naar een ver verleden, toen het water van de Westerschelde vanaf Breskens steeds verder oostwaarts voerde en dit gebied ging overspoelen. Dit had tot gevolg dat er een afzetting en aanwas van klei plaatsvond. De golven brachten mettertijd de vloedlijn tot aan de Brabantse Wal bij Ossendrecht, wat vanaf dat moment een dorpje werd aan de Schelde.
Vele eeuwen geleden werd in Vlaanderen de Boomse klei afgezet, waardoor de fundamenten en het reliëf ook voor onze streek werden vastgelegd. De rivier de Schelde had eerst zijn beloop naar de zee via Bruggen en Cadzand. Het brede dal van de Vlaamse vallei ten noorden van Gent werd geleidelijk afgedamd, met een drie à vier meter hoge, door de wind opgewaaide zandrug. Daardoor bogen de Kale, de Durme, de Leie en de rivier de Schelde af in oostelijke richting en volgden de oude bedding van de Rupel naar Antwerpen. Verder noordwaarts stroomde de Schelde langs de Brabantse Wal, links afbuigend richting de Noordzeekust en mondde uit nabij Vlaardingen. De duinwal van Zeeland was toen, tussen bovengenoemde uitmondingen, nog een aaneengesloten kustlijn. Er volgde een periode dat het waterniveau in de Noordzee steeg, wat bij stormvloed de golfslag ook krachtiger maakte.

Doorbraken

Ver voor onze jaartelling werd ten noorden van Walcheren een gat geslagen in de duinen, waardoor zeewater het achterland kon binnendringen, en hiermee werd een begin gemaakt met de latere vorming van de Oosterschelde. Hetzelfde gebeurde 250 jaar later tussen waar nu Breskens en Vlissingen liggen. Ook dit zou door de eeuwen heen uitgroeien als een ver het land indringende zeearm, tot aan de Brabantse duinrand, aangeduid als de Westerschelde.
Door de kracht van de steeds terugkerende vloedgolf werd het landschap doorkliefd met talrijke geulen, die het in- en uitstromende zoutwater steeds maar dieper het land in voerden.
Via deze inwerkingen en daarbij de brakwateraanvoer vanaf het land, kwam er een einde aan de eeuwenlange veenontwikkeling in dit achter de duinen gelegen gebied.
Ter hoogte van Doel ging dat proces echter nog door tot rond het jaar 500 na Christus.

Onderzoek naar het verleden

Tijdens onderzoek naar de structuur van het veen in het oostelijk deel van Saaftinge vond men er een stukje boomstronk. Met de C14-methode kon dat gedateerd worden op 2515-1990 jaar voor Christus. Het bevond zich in een bed van bosveen, gevormd door elzen, berken en dennenbomen.
De veenafgravingen waren in de Romeinse tijd al aan de orde. Tijdens de droge periode met lage waterstanden, zo rond 900 na Christus, nam deze activiteit toe en richtte men zich voornamelijk op de zoutwinning door middel van het darinkdelven (darink is een veensoort). Dat deed men op doordrenkte veengronden rondom de zeegaten van de Schelde. Tussen Noord-Beveland en Walcheren noemde men deze gronden de zwaken en tussen Walcheren en Zeeuws-Vlaanderen de wielingen. Het darinkdelven was bijzonder profijtelijk en ging door tot in de 16de eeuw. Eerst werd de klei verwijderd en vervolgens het veen afgegraven, verbrand en de as overgoten met zeewater, dat weer moest verdampen. Het ruwe zout dat men overhield werd geraffineerd. Deze activiteiten, zowel binnen- als buitendijks, hebben plaatsgevonden tussen 900-1500 na Christus met als hoogtepunt de periode 1200-1400.

Totaal is er in zuidwest Nederland circa 50.000 hectare veen afgegraven, waaruit zeker 16 miljard kilo zout is gewonnen. De putten, die bij het darinksdelven ontstonden, zijn in de loop der eeuwen gevuld met klei, slib en/of drijfzand en daardoor waren deze plaatsen levensgevaarlijk.

De samenvloeiing

De Honte, ook wel Hunt-Jan genoemd, was van oudsher niet meer dan een snelstromend veenriviertje, dat van west naar oost voerde en uitmondde in de rivier de Schelde. Door de bovengenoemde doorbraken kwam er vaak ook zeewater in de Honte, die men steeds trachtte af te dammen, omdat zoetwater van belang is om te overleven. Deze aangelegde drempels, die de Honte van de Westerschelde afschermden, kwamen steeds meer oostwaarts te liggen, tot bij het plaatsje Hontenisse. (Nisse betekent een vooruitstekende landtong; land buitendijks, dat blootstaat aan buitenwater en door aanslibbing dikwijls aangroeit). Ook dit mocht niet baten.
Het opgestuwde zeewater vervolgde zijn weg en kon zeker door de primitieve dijkjes niet altijd worden gestopt. Dit had tot gevolg dat er bij de uitmonding rijk viswater ontstond en Vlaamse vissers bewoog zich hier te vestigen. Zo kwam het dorpje Honte Muiden op de kaart, tussen waar nu Zandvliet en Ossendrecht zijn gelegen. Een voorloper op de latere vorming van de heerlijkheid Ossendrecht in 1187. Dit voorspel

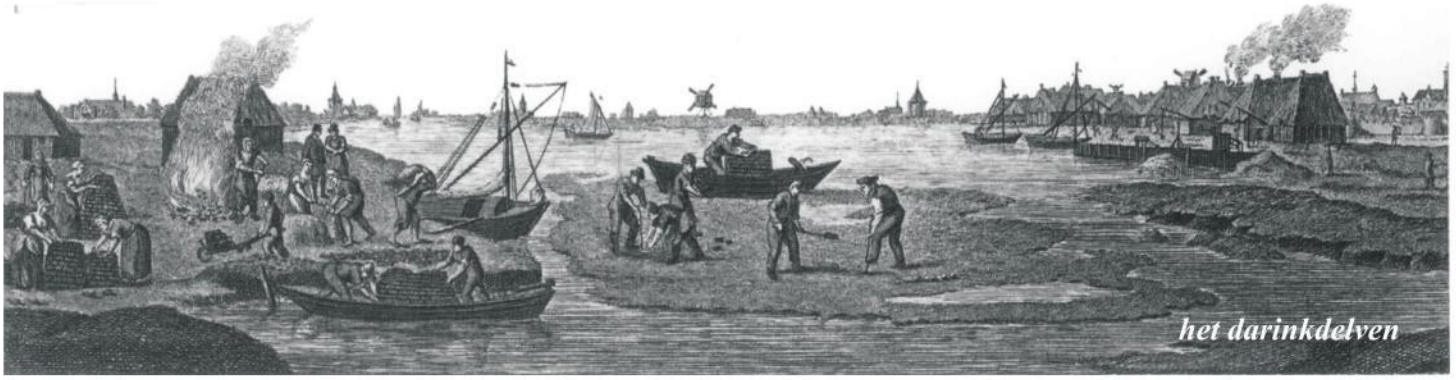
het darinkdelven

zou plaats hebben gevonden omstreeks het jaar 1000 na Christus. De volgende periode kende verschillende overstromingen. Vanaf de 10de eeuw zijn de hoger gelegen Zeeuwse schorren bewoond geweest. Ook het begin van dijkaanleg vond toen plaats, maar meestal waren deze versperringen alleen bedoeld om de kreek af te dammen. De samenstelling bestond uit klei, zoden, wier en hout. Daarin werden spuisluizen aangebracht om het land bij eb te ontwateren. Het vissersdorpje Honte Muiden werd door een van de eerste watersnoodrampen in 1134 overspoeld en men vluchtte de duinrand op tot waar de nieuwe vloedlijn van de Westerschelde was gekomen. Voor 1200 waren Schouwen, Walcheren, Noord- en Zuid-Beveland, Rilland en Cadzand begonnen met aanleg van ringdijken. Dit gebeurde ook langs de wielingen en bevelanden.
In de dertiende en veertiende eeuw vonden grote doorbraken plaats, waardoor Honte en Westerschelde steeds meer in elkaar vloeiden. Hierdoor volgden nieuwe ontwikkelingen in de scheepvaart, waar vooral Antwerpen van profiteerde.

Een zeearm

Een brede waterstroom, zeker 50 km landinwaarts, genoemd de Honte of Westerschelde, bracht zeeklei, natuuraanpassingen, vis en watervogels, vaarwater en havens met handelsontwikkelingen met zich mee. Ook de toename van regenbuien werd aan deze waterstroom, met zijn eb en vloed, toegeschreven. Het was een algemeen gezegde *het wordt zwaar weer* wanneer een onweersbui over de Honte moest.
De door de Schelde nieuw ontstane situatie bracht hoogteverschillen mee van vier tot zes meter. Bij zware storm en springvloed volgden watersnoodrampen elkaar op.

Wateroverlast

Er waren veel stormen met wateroverlast, te veel om op te noemen. Het meest tot de verbeelding sprekend waren:
in 1530 de verschrikkelijke storm van 5 november
in 1552 een hevige stormvloed die West-Brabant teistert
in 1570 de beruchte Allerheiligenvloed van 1 en 2 november, die alle andere in rampspoed overtrof en het gebied Aanwas terugbracht naar de middeleeuwen. Een acte geeft aan dat de vloedlijn tot perceel 89 kwam, dat tegenover het tegenwoordige waterpompstation lag. Daardoor verdween de bebouwing op de zandplaten van het lager gelegen deel van Ossendrecht van de kaart.

Rochus van de Bergh, oud-Ossendrechtenaar, komt als eerste met gegevens over dat overspoelde gebied, onder de naam *Oud Dorp* of ook wel *de Plaatse*. De eerste vraag die men zich dan stelt is: waarom stond daar ter plaatse geen kerk en wel verderop? Onderzoek gaf aan dat dit op meerdere plaatsen voorkwam.

Dit had zeker te maken met steeds terugkerende wateroverlast. Pas na 1650 begon de bebouwing bij de hoger gelegen huidige kerk. Vraag twee: was dit "de plaatse" waar de vissers van bovengenoemde Honte Muiden na 1134 een nieuwe start hadden gemaakt? We mogen aannemen van wel.
De polders werden tijdens de Tachtigjarige Oorlog niet ingedijkt en bleven drijvende.
Veel strijd is er gevoerd op en over de Schelde tijdens bovengenoemde oorlog. De bouw van de forten te Liefkenshoek, Kruisschans, Frederik Henderik, Lillo, Zandvliet (Santvliet) en Hoogerwerf getuigen daarvan.

Even terug naar de rivier de Schelde

Het recht van het heffen van tolgelden op de rivier de Schelde werd einde 14de eeuw door de hertog van Brabant opnieuw uitgegeven te Borgvliet, Woensdrecht en Zandvliet. Ook Ossendrecht had zijn tolbeambte. Misschien was zijn onderkomen wel de plaats waar in juni 1987 tegelijk met *het schoentje* een fundering is gevonden achter de boerderij van Van Meir, die dateert uit de periode 1400-1450. Ook stonden bij de Schelde bolbakens die de richting en afslag naar de haventjes aangaven in donkere dagen. Deze voorlopers van de vuurtoren bevonden zich op een verhoging waar een turfvuur werd aangelegd en het vlammenspel zijn lichtvloed ten dienste stelde van de Schelde-schippers.

Het Veerhuis

Ossendrecht bezat in vroegere dagen een veer dat de Schelde kon bereiken en verbinding onderhield met Antwerpen en Doel, dit tot ruim in het midden van de 16de eeuw. Het had de naam *Jaeckx veer*. De Vijverhoeve, een honderdtal meter vanaf de kerk gelegen, droeg vroeger de naam Het Veerhuis. Ten noorden daarvan bevond zich een laagliggende bedding, die water afvoerde komend vanaf de Brabantse Wal. Er zijn meerdere aanwijzigingen dat in deze waterstroom, die toen verderop naar het zuiden afdraaide, de veerhaven heeft gelegen. De vaarroute liep verder langs de zandplaat, om de z.g. punt heen, naar de Schelde. (Zie bovenste tekening op pagina 9).
De aanlegplaats van het veer, in een inham gelegen, was omringd door verhoogde zandplaten, waarop woningen hebben gestaan. Het geheel is drastisch overspoeld door de Allerheiligenvloed van 1570. Men

schrijft later over het teloorgaan van het *oud dorp* dat daar moet hebben gelegen. Van de oude vaargeul vond men slechts een afvoersloot terug.
Ook deze verdween na 1685 toen dwars er overheen een zanddijk werd aangelegd. De aanvoer van duingrond voor deze werkzaamheden kwam van achter de Heiloop, die zo weer voldoende werd uitgediept om de oude waterstroom een betere rechtstreekse verbinding te geven naar de Noordpolder. (Zie onderste tekening op pagina 9)
De vraag blijft voor de onderzoekers: "Was het genoemde Veerhuis nu ook het oude Beijershof uit de 15de en 16de eeuw, of is dit door bovengenoemde rampen verdwenen?" Grondonderzoek zal daar misschien ooit een antwoord op kunnen geven.

Latere grondwerken

Ten oosten van de Berghoeve was er in 1887 een afgraving gedaan door de Stoomtramweg Maatschappij Antwerpen – Bergen op Zoom –Tholen. Deze gronden stortte men ten noorden van de Heiloop, zodat een platvorm ontstond voor tramrails, wissel en weegbrug, de Peeberg genoemd. Door al deze vroegere activiteiten was het terrein ten zuiden van de Heiloop flink gezakt en kreeg het de naam *de Lage Landen*. In 1936 is om de vele wateroverlast te voorkomen, via een project van werkverschaffing, de laagte bij de Heiloop flink opgehoogd.

Indijking en samenwerking

We gaan terug naar de polder voor een vroege indijking van de schorren onder Ossendrecht, waar op 24 december 1428 een octrooi voor werd verleend. De dijk strekte zich uit vanaf het Marktje te Woensdrecht tot de polder van Zandvliet. De aanleg kwam tot stand in samenwerking met de Norbertijnen van de Sint-Michielsabdij uit Antwerpen, die ook hun kleigronden droog moesten houden en het viswater wilden bereiken dat hun toebehoorde.

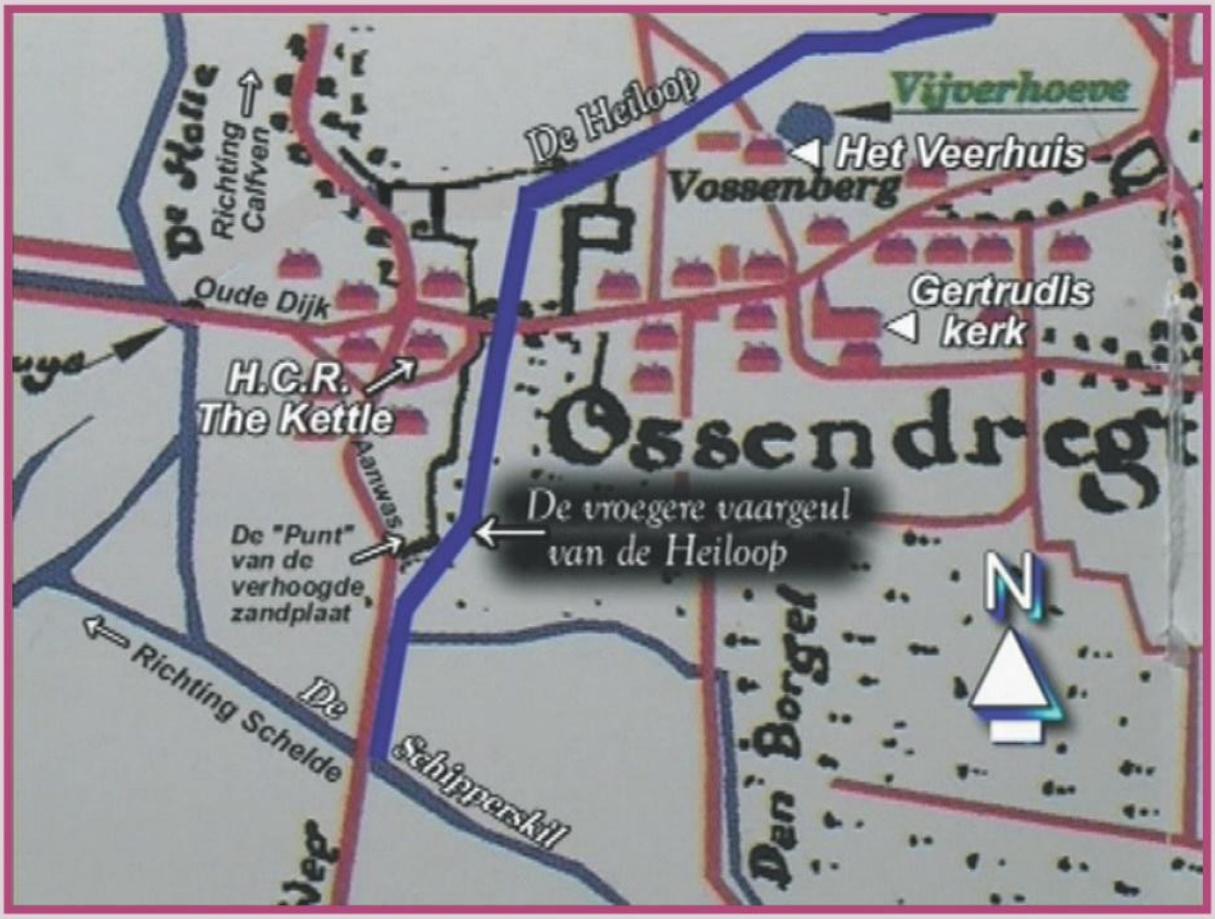

Twee bewerkte kaartjes uit de film "Een dorp vol cafeetjes"

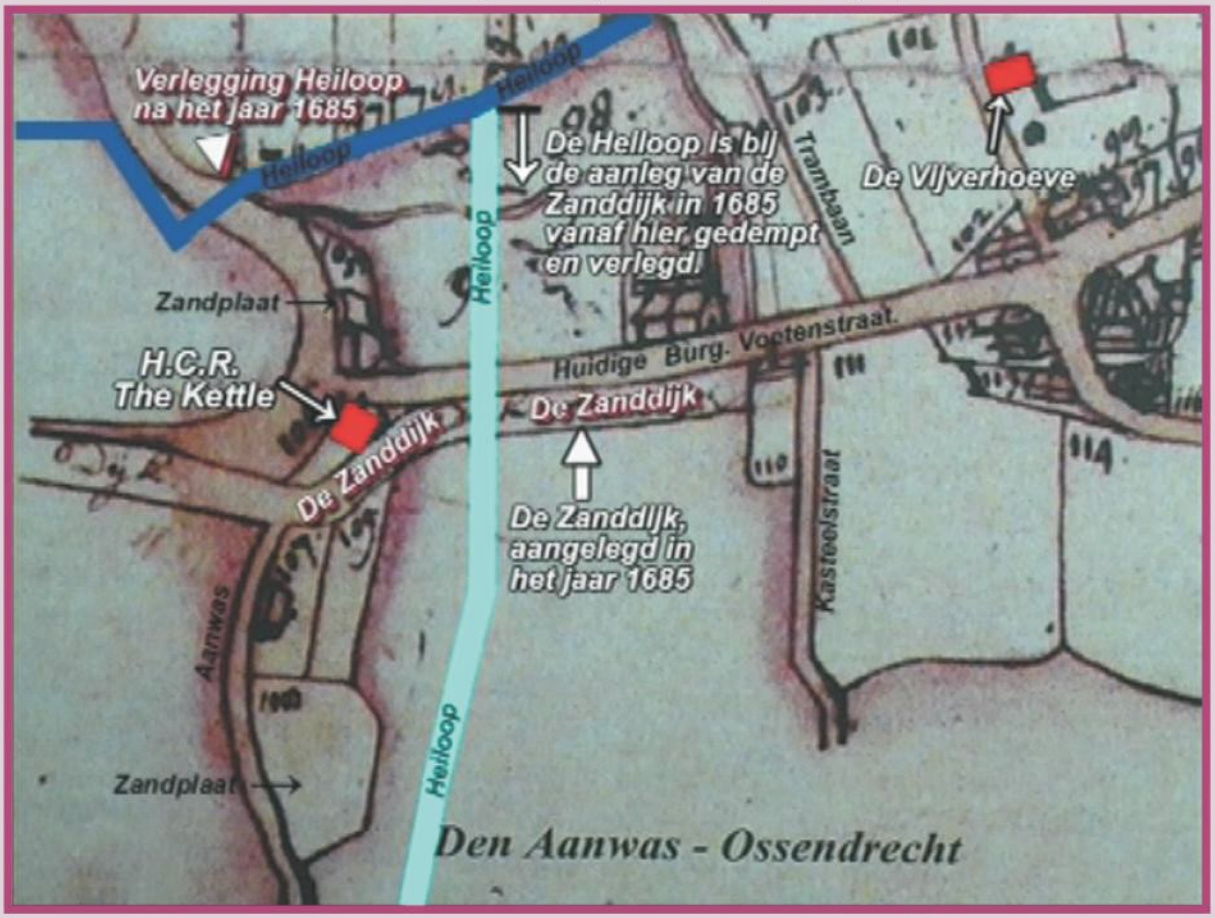

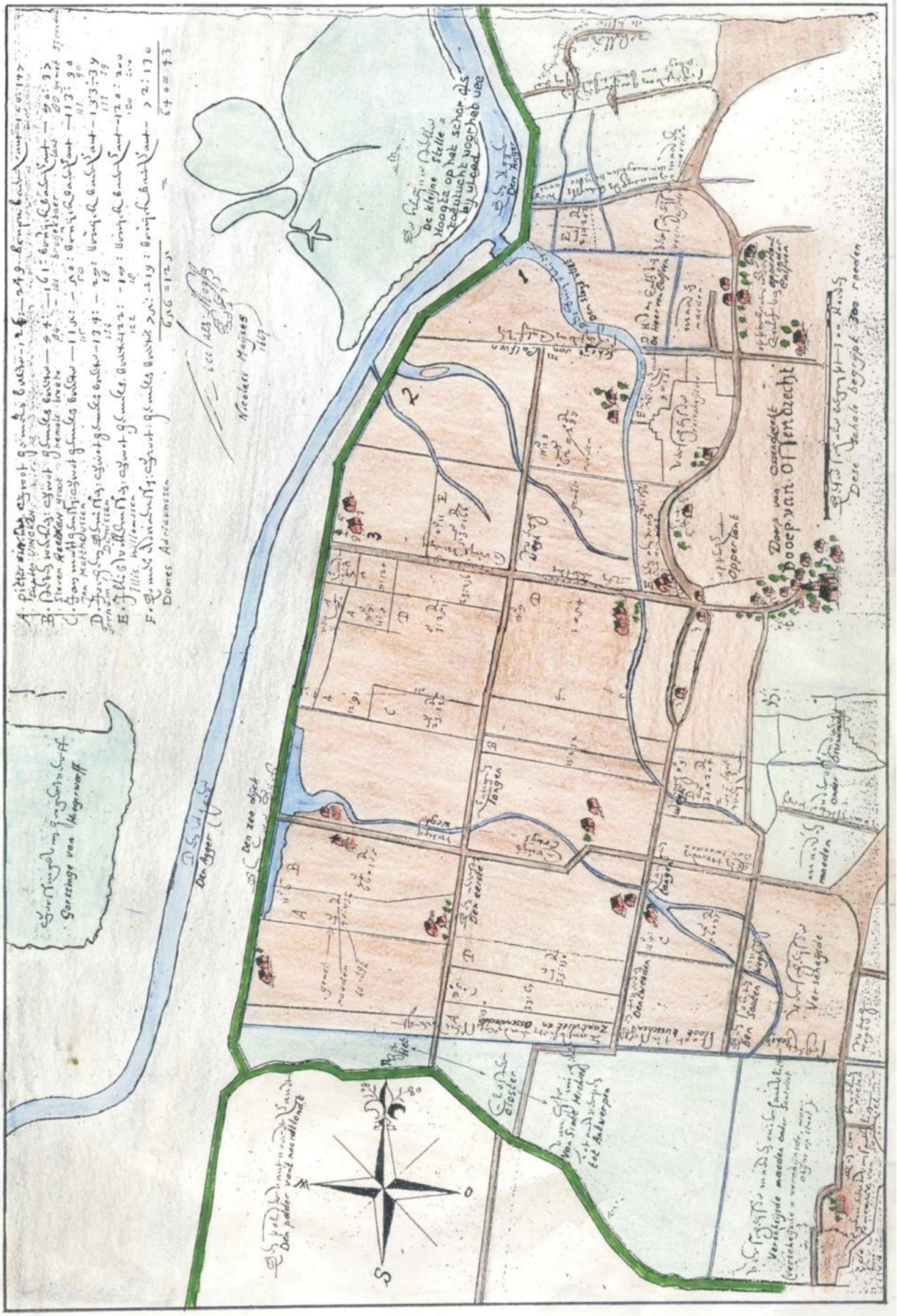
Nicolaes Moijses
1667
Dorp van Oosterdeel
Oppertant
Den Ijsseldijk
Den Ijsser
Den zee dijck
Den Ijsser
Sorsinge van Hagenwaff
Den Ijsselsteiger
Den Ijsselsteiger
Den Ijsselsteiger

Na de Tachtigjarige Oorlog werden de neerlanden onder Ossendrecht ingepolderd met zoveel vertrouwen dat er tien boerderijen in werden gebouwd, die echter in 1682 weer door stormvloed verloren zijn gegaan. (Zie tekening op pagina 10)
Een van deze stille getuigen aan de Oude Dijk werd opgegraven, de andere fundamenten liggen nog verborgen onder een kleilaag, die gedeeltelijk in 1685 weer werd ingedijkt onder de naam Noordpolder.
Pas in 1743 zijn de schorren ingepolderd en vormden de Zuidpolder. Hier doorheen liepen drie wegen, te weten 1e, 2e en 3e Cruijsweg. Ze stonden haaks op de zanddijk en Oude Dijk, die opgehoogd werd. Deze kreeg de naam Kaaidijk en was de scheidingsdijk tussen de Noord- en Zuidpolder.

Het eerste haventje

Toen deze laatstgenoemde polder in gebruik werd genomen, moest er ook een haventje en sluis worden gebouwd in opdracht van baron Cornelis van Aerssen, heer van dit gebied. Bij vloed werd de zeewatertoevoer naar de polder afgesloten en was er in de buitenkil of het *Ossendrechtse Gadt* voldoende diepgang voor boten en daarmee een open verbinding naar de Schelde.
Tijdens terugstromend zeewater vaarden de boten uit en regelde de sluiswachter de afvoer van het achterland. Zo verkreeg Ossendrecht anno 1745 verbinding met de zee. Achter de dijk werd een woning gebouwd met herberg en opslagruimte voor allerlei havengerief: *Het Magazijntje* genoemd.

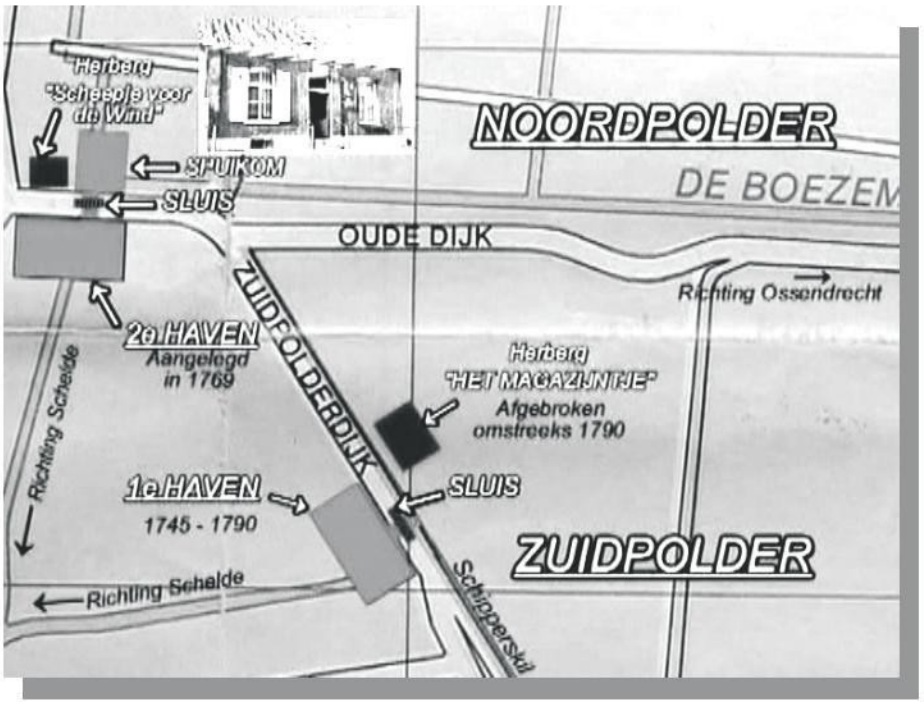

HET MAGAZIJNTJE

De bewoners waren Adrianus van Gurp en Anna Catharina Haze; hij in de functie van havenmeester.
Van hieruit vertrok de benoemde marktschipper Jacobus van Geenhoven naar Antwerpen, Doel en Rotterdam. Tijdens zo'n reis kwam hij te overlijden en werd opgevolgd door zijn knecht Jan Ellegaars. Het haventje deed dienst voor alle aan- en afvoer over de Schelde en Maas, inclusief de visserij. Iedere boot moest 12 stuivers liggeld betalen.
Er werd in die tijd daar veel rijshout gelost. Toch was het haventje niet zo'n succes; men kon het niet op diepte houden en miste daarvoor een spuikom, die regelmatig de klei-aanslib moest wegspoelen. Het bleef in gebruik tot rond 1790.

Haventje twee

In 1769 week men uit naar het einde van de Oude Dijk om een nieuw haventje aan te leggen, met sluis en spuikom: de haven van de Noordpolder.
Weer extra kosten om een nieuw dijkhuis te bouwen voor de havenmeester / ex-marktschipper Jan Ellegaars. Willem van Gelouw kreeg zijn benoeming als marktschipper voor beide haventjes. De verbinding per veerboot naar Rilland en Doel kwam tot stand en zorgde voor de nodige bedrijvigheid in en om de herberg van Ellegaars die in 1782 werd overgenomen door Johan Swagemakers. De naam van de herberg stond in geen enkel document vermeld, totdat een rechtszaak duidelijkheid bracht……

Diefstal te Putte

In Putte was predikant D. Cornelis Anemaal woonachtig, ongeveer op de plaats waar nu het borstbeeld staat van Jacob Jordaens. De bovengenoemde man was van goede komaf. Dat wisten ook de vier dieven, die op een nacht via een open raam binnendrongen en er met heel wat aan de haal gingen. Zij namen een vluchtroute via Stabroek en de Kruisschans naar Zeeuws-Vlaanderen en verdeelden daar de buit. Heel onschuldig kwamen ze enkele dagen later met de veerboot het haventje van Ossendrecht binnen. Het proces vermeldt later dat zij de herberg bezochten, waar boven de deur de naam stond:

SCHEEPJE VOOR DE WIND

Alles scheen voor hen vlot te verlopen, ze dronken er de nodige biertjes en vertrokken via de Oude Dijk in oostelijke richting. Het proces vermeldt verder dat de dieven bij Etten-Leur woonden, waar ze werden opgewacht en gearresteerd. De rechtszaak bezorgde ons dus de naam van de herberg. De daders werden veroordeeld en wat nog van de buit over was mocht de predikant natellen.

Terug naar de nieuwe haven

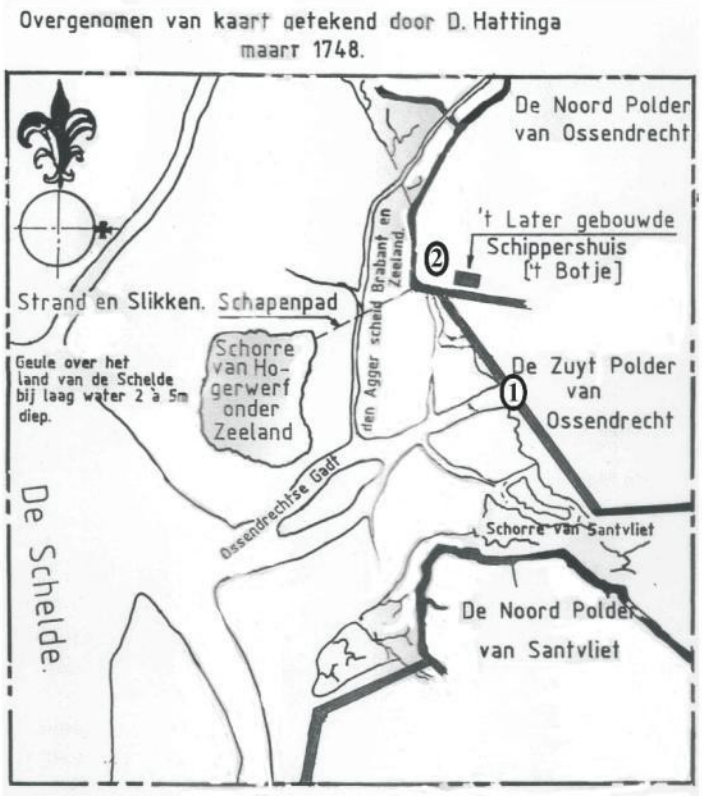

1. Sluis en haventje gebouwd in 1744
2. Spuikom, sluis en haventje gebouwd in 1769

Toen rond 1800 de polder Nieuwe Hinkelenoord werd ingedijkt, nam de drukte bij het haventje flink toe en bouwde men daar ter plaatse een zogenoemde pannen- en *soetelaarskeet voor de polderwerkers met uitbating door Jan Dirk Veraart en Compagnie. Later ontstond hier een wilde staking van de polderwerkers over te lage lonen voor hun zware arbeid. Zij vergrepen zich aan de voorraad voedsel en drank in de soetelaarskeet en trokken vervolgens luidruchtig naar de Aanwas en Calfven. De toen in Ossendrecht gelegerde Franse soldaten te paard werden ingeschakeld om de rust te herstellen en de arbeid te doen hervatten. Voor de winter moesten immers de werken klaar zijn.

*Soetelaar, zoetelaar: kleinhandelaar in levensmiddelen die als venter, vaak ook als gaarkok, manschappen van legers, scheepsbemanningen, **polderarbeiders**, voorziet van proviand en drank.

De watermolen

Na inpoldering van de Nieuwe Hinkelenoord stelde men vast dat de natuurlijke waterafvoer van de polders naar de Schelde niet voldeed. Dit dringende probleem werd in 1812 opgelost door de bouw van een watermolen. Die werd, compleet met grindbed, aan de Nieuwe Vliet in de Noordpolder geplaatst. Water moest opgevoerd worden naar de spuikom en buitenkil, een bezigheid voor molenaar Gillimus Couwenberg. Het was nodig dat daar een woning aan toegevoegd werd toen zijn zoon Josephus hem opvolgde.

Na een nieuwe inpoldering in 1861 is de molen, die als een hechte sterke stenen grindwatermolen werd aangeboden, verkocht aan J. v.d. Moer uit Antwerpen.

HET SCHIPPERSHUIS

In 1842 werd op de Oude Dijk *Het Schippershuis* gebouwd als woning voor de nieuwe havenmeester Jacobus Cornelisse uit Woensdrecht en zijn vrouw Dimphina van As uit Ossendrecht. Toen *Scheepje voor de wind* werd gesloopt vervolgden zij de verkoop van dranken en openden hun herberg onder bovengenoemde naam.

De dagtaken van Cornelisse lagen bij de Kaai. Hij inde de havengelden en kende de spelregels, want bij niet betalen ging de boot aan de ketting.

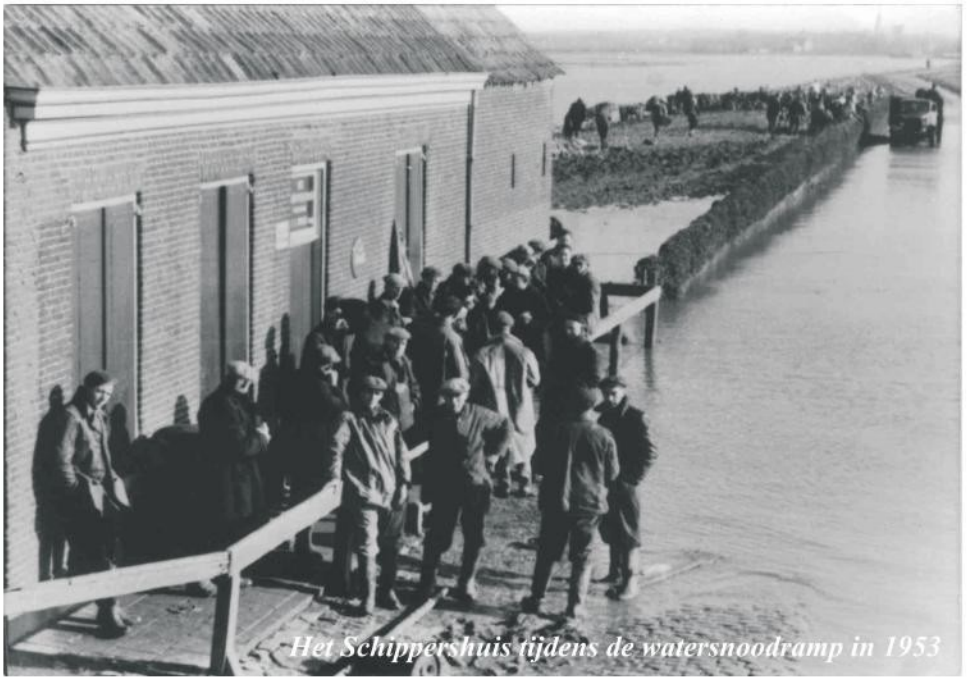

Het Schippershuis tijdens de watersnoodramp in 1953

In 1852 hadden er volgens opgave van de gemeente Ossendrecht zes scheepjes met een inhoud van 15 tot 24 ton er hun thuishaven. Zeker heel druk moet het geweest zijn in 1860 toen vele stères grind wer-

den aangevoerd voor de nieuwe weg van Hoogerheide - Kabeljauw.
En de verdere story van Het Schippershuis? Na Jac Cornelissen - Van As, volgden Sjef Withaegs – Cornelissen, dan de jachtopziener Antoon Musters, vervolgens zijn zoon Cornelis Musters – Snepvanger. Tweeënveertig jaar lang woonde er de familie Louis Nuijts- Hussaarts. Toen hun zoon Floran, gehuwd met Jeanne van Paassen, de zaak overnam waren de tijden aan het veranderen. Het toerisme nam toe en de oprichting van vissersclub "het Botje" was een schot in de roos. Na het overlijden van Floran in 1987 moest Jeanne, gesteund door haar dochter en schoonzoon toch weer verder. Hun poldercafé werd een pleisterplaats voor sportlui, vissers, toeristen en vooral Belgen.
Dit bijzondere café moest wijken voor de aanleg van een autobaan dwars door het poldergebied. Tussen de eerste steenlegging en het laatst getapte biertje blijft alleen de naam *Schippershuis* op het viaduct nog herinneren aan een historie van ongeveer 150 jaar.

VISSERSCLUB HET BOTJE

Regels en tarieven

De beurtschipper en de heer van Bergen op Zoom waren vrijgesteld van betaling.
Voor de boten zoals een hengst was het tarief 3 stuivers. Een hoogaars en een gent een ½ stuiver.
Laden en lossen: 1 1/2 cent per scheepstonmaat.
Voertuig bespannen met twee paarden: iedere reis naar of van de haven 10 cent.
Voertuig met een paard: 5 cent. Ook een paard of rund geladen of gelost: 5 cent.
Varken of schaap: 1 cent. Korf met bijen: 1 cent
Voor iedere hectoliter graan geladen of gelost: 1 cent.
Suikerbieten of andere gewassen per 100 kg: 2 ½ cent.

Het derde haventje

Al snel werden er wederom schorren ingedijkt. Steeds verder naar de Westerschelde toe. Hierdoor ontstond in 1860 wederom een polder met een buitendijks, een nieuw haventje. Achter de dijk liet de familie Vijdt, de naamgever van deze polder, een monumentaal onderkomen bouwen voor de havenmeester/sluiswachter, met ruimtes boven en beneden, die geschikt waren als herberg, *Scheldezicht* genoemd.

SCHELDEZICHT

Gebouwd op het grenspunt van drie dorpen aan de Schelde, de Ossendrechtse kaai genoemd. Waar vinden we dan de grenzen? Het water in de haven tot tegen de kaaimuur was Rilland Bath. Men moest er voor een vaste aanlegplaats een Zeeuwse vaarvergunning hebben. De kade, de woning, de halve spuikom en de helft van de sluis was Woensdrechts gebied. De twee andere helften tot aan de grens met België waren Ossendrechts, evenals de bewoners Adrianus Leijten en Barbara van Mechelen. Nadat ze op 31 maart 1861 in de echt waren verbonden en het woonhuis betrokken, vielen ze onder Woensdrecht.

De bovenste locatie van de herberg werd gebruikt voor afrondingen van jachtpartijen, ontmoetingen tussen pachter en boeren voor bijvoorbeeld het doen van betalingen en het opnieuw aanbieden van percelen. Ook was er jaarlijks een gezamenlijke maaltijd met verse paling, die er de moed moest inhouden.

Het "gewone café" was altijd open tijdens havenactiviteiten. Uniek dat op de derde maandag in juni hier Ossendrechtse kermis werd gevierd en wel op Woensdrechts grondgebied! Muziek en dans brachten de boerengezinnen ten noorden en ten zuiden van de grens bijeen. Evenzo bij oogstfeesten werd een gelegenheid geboden voor *boer zoekt vrouw.*

In de zomermaanden stond op zondagen de spuikom vol water, niet alleen om te kunnen spuien, maar om badgasten te vermaken. Er werden zelfs kleedhokjes bij gebouwd.

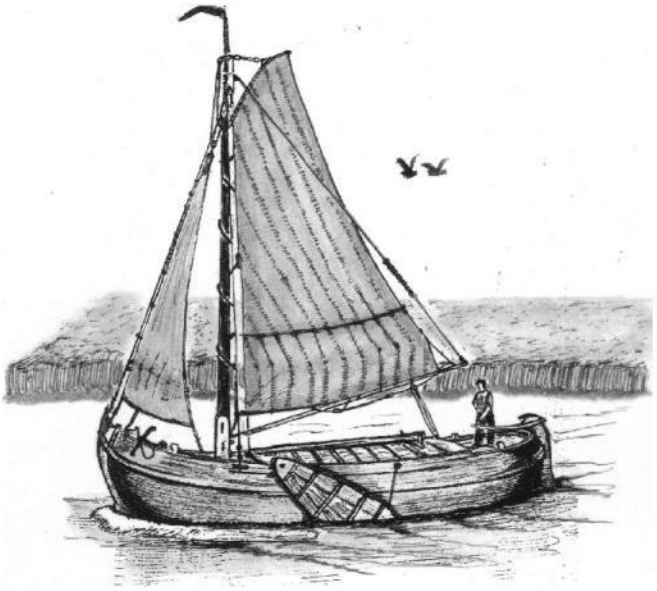

HENGST

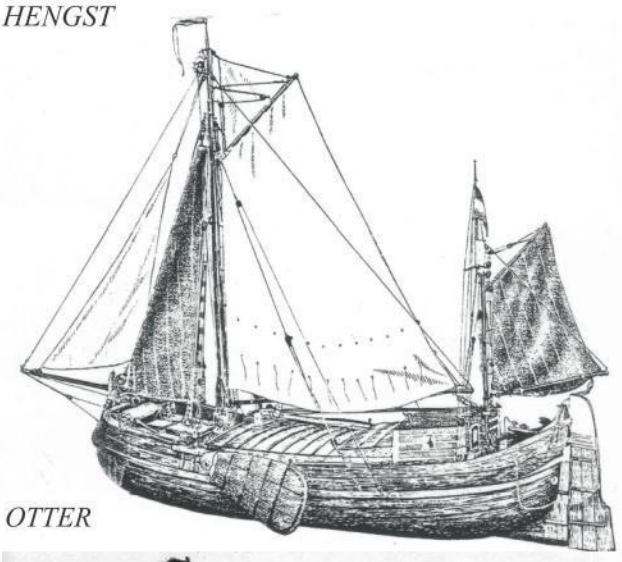

OTTER

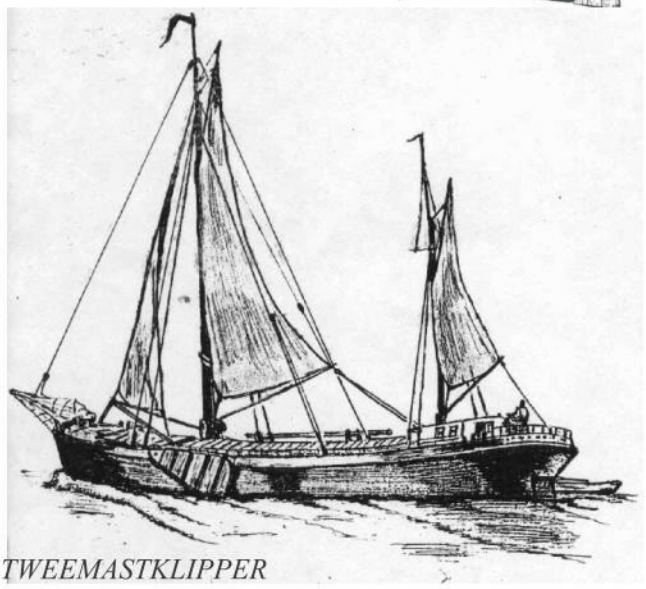

TWEEMASTKLIPPER

Ossendrechtse schippers

Piet Kloeck met otter De Vier Gebroeders en Rijnschip Vrouwe Clara
Vic Huijbrechts met klipper Avendo
Cornelis Withaegs met tweemasterklipper Zelden van Pas
Gerardus de Moor met een hengst De Onrust
Charel Boeijkens met een hengst RL 6 Rilland
J.C. Leijten met een hengst
Johan Dierks met een hengst
Jan Baptiest Schroeijers met een gent
Anton Withaegs met een hengst
Johannes Michielsen met een hoogaars
Jan Cornelisse met een gent
Cristiaan Wagenaar met een hengst
Later was er ook een club De Scheldevissers

Vrachtvervoer

Het vrachtvervoer bestond uit suikerbieten, cichoreiwortelen en verdere landbouwproducten, draineerbuisjes en dakpannen, kunstmest, baksteen, metselzand, grind, rijs- en geriefhout, riet enz. In 1908 werd er bij de haven een weeghuisje gebouwd. Alles verliep volgens de regels, of gebeurde er ook wel eens iets stiekem vanuit het haventje?

DE ARK VAN NOÉ

Tijdens storm en springtij, zo rond 1895, was er een Nederlands oud zeilscheepje, type otter, op de schorren te Zandvliet beland. Het loonde de moeite niet meer om het vlot te trekken. Dat zag ook het keuterboer-

tje Louis Schroeyers, in de volksmond, *Louis de jager* genoemd, die zelf ook met zijn minuscule handel aan de grond zat. Hij voelde ineens een kans van overleven: De boot wordt zijn nieuwe verblijf. De garnaalvissers van Zandvliet en Berendrecht, die reeds lang vanuit dit punt vertrokken naar de Schelde, borgen nu bij hem hun netten op. Ook jagers en stropers vonden er een gezellig aanschuifplaatsje. Onder het genot van een glas bier dat Louis voor een schappelijk prijsje serveerde, hadden zij aanbod van een konijntje, haas, eend of verdere marchandise.
Omdat de boot hier en daar wat lekkage had, bouwde Louis er een verdiepinkje op, met een walletje eromheen. Hij kon dan in het vooronder zijn vaatjes bier opslaan die accijnsvrij aangevoerd werden vanuit het Ossendrechtse haventje. Deze man met zijn ottertje als clandestiene herberg, leefde als een prins in een zogenaamd gesloten café *De Ark van Noé*, die zijn zondvloed had overleefd. Onder het genot van een stevige pint of sterke borrel werd er veel gelachen en volgden de gekruide verhalen elkaar op. Met het buikje gevuld zocht iedereen weer de vaste wal op. De garnalenvisser waggelde met zijn kruiwagentje over het schorrenpadje naar huis.

Oorlog

In de Eerste Wereldoorlog bleef de haven van Ossendrecht open en enkele Belgische boten hadden er toen hun ligplaats. Ook een zekere Vic Huijbrechts, die met de weduwe Leijten-Willemsens, schoondochter van Adrianus en Barbara Leijten van Scheldezicht, huwde en hier zijn thuishaven vond.
In de Tweede Wereldoorlog was er niet veel activiteit, maar er werden wel oefeningen gehouden in het werpen van bommen boven de schorren vanaf vliegveld Woensdrecht.
In 1952 was er wel veel drukte met aanvoer van materialen voor de nieuw te bouwen Ossendrechtse kazerne.

Weduwe Leijten-Willemsens met haar kinderen. Wie zit daar achter het raam?

Watersnoodramp 1953

Zondag 1 februari: de watersnoodramp in zuidwest Nederland met dijkdoorbraken, ook in ons poldergebied. Mensen moesten met roeibootjes uit hun benarde positie worden verlost vanuit de hoeves Willemsens en Jansen en het havenhuis van Ossendrecht.

Herstelwerkzaamheden

Op 7 februari kreeg hoofdopzichter J. Verkerk opdracht af te reizen naar Ossendrecht i.v.m. zeven polders die onder water stonden door diverse dijkbreuken. De Fa. P. C. Zanen, afd. Tilburg kreeg de opdracht herstelwerkzaamheden uit te voeren. De militaire legercommandant, overste Van der Sluis, arriveerde per helikopter ter plaatse voor overleg over materiële ondersteuning.

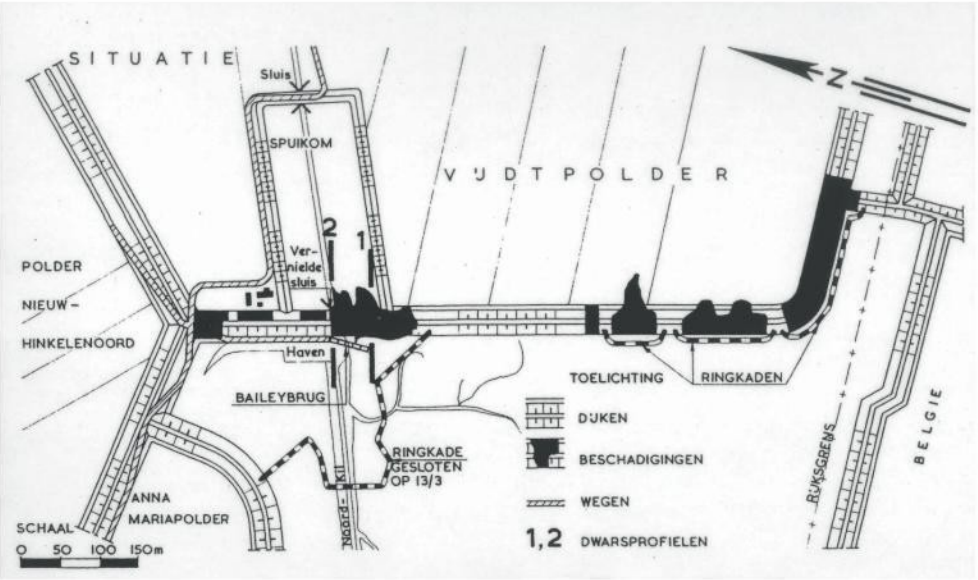

De in kaart gebrachte beschadigingen die gerepareerd moeten worden.

Er moest een baileybrug van ongeveer 40 meter over de buitenkil worden gebouwd.
Benodigdheden hiervoor: draglines, 2 bulldozers, 7 stuks vrachtwagens van 12 ton met kiepbak. Voor ongeveer 300 lopende meters rijplaten om grondwerk te verrichten.
Twee lichtaggregaten om bij nacht te kunnen doorwerken, voldoende personeel en onderkomen.

Het rampenfonds

De schade voor de boeren in de polders van Ossendrecht, veroorzaakt door de watersnoodramp was op de landbouwgronden, door het steeds terugkerende zoute water, niet direct vast te stellen.
Bureauhouder J. van Dijke uit Ossendrecht werd benoemd tot voorzitter van een gedeelte van Westbrabant om de schade op langere termijn voor vergoeding aan te bieden. Hij slaagde daar wonderwel in en ook het materiële verlies aan gebouwen, sluizen en dijken werd meer dan vergoed. Daarom pasten de boeren hun dankgebed, met een knipoogje, als volgt aan:

De "Baileybrug" over de buitenkil in 1953

Onze Vader die in de hemel zijt,
geef ons heden ons dagelijks brood
En zonder verlies van mensen,
om de zeven jaar een watersnood.

Ossendrecht werd vermeld in de watersnoodgegevens als: *het vergeten gadt van Nederland.*
Het moest wel worden gedicht, maar niet alleen met zakken zand. Januari 1954 was het karwei geklaard.

Het Schelde-Rijnkanaal

Tijdens werkzaamheden i.v.m. dit verbindingskanaal, voerde de K.W.Z. [Kombinatie Westerschelde Zinkers] veel materiaal aan via de Ossendrechtse haven, om van hieruit ondergrondse verbindingen te leggen naar Zeeuws-Vlaanderen.Toen dit kanaal steeds meer vaste vormen aannam, brak medio 1971 de dag aan dat het haventje van Ossendrecht zou worden afgesneden. Nog eenmaal dan de laatste vloed, nog eenmaal een volle kaai en havenmeester Sjors Musters zag dat het zoute water en ook zijn havenwerk langzaam weg ebde. Zo kwam er een einde aan zo'n negen eeuwen verbondenheid in lief en leed tussen dit Brabantse dorpje en de Westerschelde. Het was voorbij. De havenmeester en zijn opvolgers stonden voor een nieuwe invulling, maar bleven deze plaats trouw. Ze verdienen er nu hun brood in de vrije natuur met landbouw en tussen runderen en schapen op de schorren of weilanden in het uiterste puntje van zuidwest Brabant.♣

Scheldezicht achter de dijk, aan het laatste haventje van Ossendrecht

Rilland in het Nauw (van Bath)

door Anne-Marie Visser

Woensdag 2 september 2007: een warme nazomerdag langs de dijk tussen Rilland en Bath. Voel de warme zonnestralen en een zachte bries op uw huid. Zachtjes kabbelt het water van de Westerschelde, zilverachtig blinkend in de verte. Het tij is afgaand. Betreed voorzichtig het slik bij de strekdam -maar loop nooit in uw eentje richting Schelde- en let op de stand van de betonning die de vaargeul markeert. Bij laag water zoeken groepjes water- en wadvogels voedsel in de modder. Af en toe wordt de serene stilte onderbroken door een zeeschip, dat geladen met containers via de scherpe bocht in het Nauw van Bath op weg is naar de Antwerpse havens. Grote hekgolven slaan zwaar op de beschoeiing, waarop zich Japanse oesters hebben vastgezet. De beschermende rand van grote steenblokken raakt langzamerhand verspreid over de bij eb droogvallende vlakte. Daar liggen temidden van de schelpenbanken grote losse bakstenen, stukken bot, een oor van een aardewerk kruik. Verderop steekt een bodemfragment van een schaal uit het natte zand. Ze vormen de stille getuigen van de menselijke bedrijvigheid die hier ooit heerste.

Zaterdag 5 november 1530: op de naamdag van Sint Felix geselt een vliegende storm de kust van Holland, Zeeland, Brabant en Vlaanderen. De dijken hebben het zwaar te verduren. Ze zijn ondermijnd door veenafgravingen en verzwakt ten gevolge van slecht onderhoud. Een groot deel van Zuid-Beveland en het naburige Brabantse Markiezaat verdwijnt onder water. De stad Reimerswaal gaat ten onder in wat later bekend zal worden onder de naam Sint-Felixvloed. Deze dag met zulke rampzalige gevolgen wordt in de annalen vermeld als 'Sint-Felix quaede Saterdagh'. Het water komt en neemt, ook in het land rond Rilland. De kruin van de dijk verdwijnt in de golven. Achter de dijk is een kleine boomgaard overstroomd. Ginds spoelt het water de boerderij binnen. Vee en mensen verdrinken en worden met de stroom weggevoerd. De gebouwen die hier hebben gestaan, zijn met het omringende landschap voorgoed verloren gegaan, zo schijnt het. Puin, planken en scherven herinneren aan de vroegere bebouwing.

Men probeert nog wel de doorbraken in de dijk te dichten en het land terug te winnen. Door het aanhoudend oorlogsgeweld ontbreken daarvoor geld en mankracht. In het najaar van 1532 wordt het gebied opnieuw getroffen door een stormvloed. Het is niet langer mogelijk om dit gebied permanent te bewonen. Pas bij de bedijking van de Reigersbergsche polder in 1773 wordt een nieuw dorp Rilland in de nabije omgeving gesticht. Het zal tot in het begin van de twintigste eeuw duren, voor iets van dit lange tijd verloren gewaande landschap weer zichtbaar wordt. De havens van Antwerpen vragen een steeds diepere vaargeul om toegankelijk te blijven voor almaar grotere schepen. De aanpassing van de vaargeul brengt wijzigingen met zich mee in de stroomrichting en stroomsterkte van het water, waardoor de erosie sterk toeneemt. Het vroegere landschap buiten de dijk bij Rilland spoelt bloot. Jarenlang komen resten van de laatmiddeleeuwse bewoning aan het licht. Er wordt zelfs melding gemaakt van grafzerken en de fundering van een molen. Helaas gaat de erosie nu ook heel snel. Iedere storm, iedere vloed, iedere golfslag van een langsvarend zeeschip verandert opnieuw het aanzien van het gebied. Dit verval is definitief. Wat verspoelt is voorgoed verloren.

Om het oude landschap van vóór 1530 nog te kunnen reconstrueren, is snel handelen geboden. In 2004 krijgt de AWN afdeling Zeeland toestemming van de provinciaal archeoloog van Zeeland, drs. R.M. van Dierendonck, voor het uitvoeren van een zogenaamd 'monitoring' onderzoek. Het onderzoek naar het vroegere Rilland –dat ter onderscheid van het moderne dorp Oud-Rilland is gedoopt- maakt deel uit van het project 'Verdronken Dorpen'. Door regelmatig het gebied te bezoeken kunnen de veranderingen worden geregistreerd. Het maken van foto's, het inmeten van structuren en het op schaal intekenen van deze structuren op een veldtekening zijn enkele methoden, die de onderzoekers daarbij hanteren. Onder de bezielende leiding van Dicky de Koning houdt een groep enthousiaste amateurarcheologen hier nu regelmatig toezicht. Ook studenten helpen soms mee. Professionele archeologen, historici, landmeters, biologen en geologen staan met raad en daad terzijde. Langzamerhand is een beeld ontstaan van het oude landschap en de manier waarop dit werd

gebruikt. Onderstaand geven wij u een indruk van het onderzoek in dit bijzondere en kwetsbare gebied.

De onderzoekslocatie ligt buitendijks in de noordelijke slikken van de Westerschelde en behoort bestuurlijk gezien tot de gemeente Reimerswaal. (Kadastraal: Reimerswaal, sectie RMW nr. N308). Het te onderzoeken gebied is ongeveer te vinden tussen de lichtopstanden voor de scheepvaart van de Westketel, de Middenketel en de Oostketel.

Het onderzoek heeft een meervoudig doel. Het is vooral belangrijk om de archeologische resten die zichtbaar zijn geworden, te documenteren door middel van foto's en tekeningen. Ook moeten ze worden geregistreerd. Door middel van geofysisch onderzoek kan de vraag worden beantwoord, of er onder het slik nog resten schuilen van de bebouwing van het dorp. Dankzij regelmatige observatie van de bewoningsresten en het omliggende cultuurland kan een beeld worden verkregen van de voortschrijdende erosie.

In opdracht van de provincie Zeeland wordt door de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland het project 'Verdronken Dorpen' uitgevoerd. In het kader van dit project is het onderzoek van Oud-Rilland gericht op het verzamelen van nieuwe gegevens en het samenbrengen van de nog beschikbare informatie over Oud-Rilland met betrekking tot de ligging en omvang van het omringende landschap, het dorp en de aard en waarde van de nog aanwezige sporen. Er vindt dus zowel onderzoek in het veld als in de archieven plaats.
Door middel van het verzamelen van vondsten krijgen de onderzoekers een beeld van de bewoning ter plaatse en het gebruik van het cultuurlandschap. Dankzij grondboringen is inzicht te verkrijgen in de samenstelling van de bodem in het gebied en de wijze waarop het landschap in cultuur is gebracht.
Om deze doelen te realiseren gebruiken de onderzoekers verschillende veelal niet-destructieve archeologische technieken, zoals weerstandsmetingonderzoek waarbij met behulp van speciale apparatuur en computerregistratie gezocht wordt naar mogelijke bouwres-

Kaart Z.-Beverland, midden 16e eeuw, Christiaan Sgrooten

ten in de ondergrond. Ook uitbraaksleuven en sloten worden geregistreerd.

Het project is officieel van start gegaan op 9 april 2004. Op deze datum is begonnen met het inmeten en tekenen van de vrij gespoelde structuren, waaronder de bakstenen fundamenten van een huis met kelder in het deelgebied Middenketel. Tevoren was samen met de landmeetkundige dienst al een meetsysteem uitgezet, gemarkeerd door PVC buizen. Daarmee werd meteen een van de problemen van het werken in buitendijks gebied duidelijk: soms verdween een buis in de Westerschelde. Ook is met enige regelmaat voorgekomen, dat buizen werden verplaatst door bezoekers met minder goede bedoelingen. Schatgraverij is binnen de archeologie helaas vaak een probleem en ook Oud-Rilland is hiervan niet verschoond gebleven. De onderzoekers hebben daarnaast nog talloze andere moeilijkheden het hoofd moeten bieden. In tegenstelling tot archeologisch onderzoek op het land, heeft men hier te maken met een beperkte werktijd in verband met de getijden. Bovendien is het bij hoge waterstanden niet mogelijk meet- en tekenwerkzaamheden uit te voeren.
Een ander punt, waar de 'landarcheologie' minder last van heeft, is de steeds wisselende zichtbaarheid van de archeologische resten. De ene dag zijn de funderingen van het huis prachtig te zien. Bij het volgende bezoek zijn ze bedekt door een laagje slib. Dat is tevoren ook niet voorspelbaar, zodat iedere excursie zowel verrassingen als teleurstellingen oplevert. Bovendien vermindert overmatige slibafzetting in bepaalde jaargetijden de vondstzichtbaarheid. Met veel ijver vrij gelegde archeologische resten worden bij de volgende vloed weer overspoeld. Het resultaat van deze noeste arbeid blijft dus slechts korte tijd zichtbaar en het op schaal intekenen op de veldtekening is vaak een race tegen de klok.
Waar men op het land ook minder mee te kampen heeft, is het feit dat door de wisselende zichtbaarheid van de structuren de oriëntatie binnen het gebied vaak moeilijk is.
Grondwerkzaamheden in de slappe grond, zoals boringen, verlopen moeizaam door de wateroverlast. Ieder 'kijkgat' loopt onmiddellijk weer vol.
Het onderzoek wordt ook bemoeilijkt door de slechte begaanbaarheid van het terrein. Het is lastig om het benodigde werkmateriaal te vervoeren (en droog te houden). Kortom, het buitendijks onderzoek levert een aantal problemen op, waar de archeologie 'op het land' niet of nauwelijks mee te maken heeft.

Berging van een houten duiker.
Hiernaast boven: impressie van de veenpercelen en onder: boomstronken als stille getuigen.....

Wat is er bij het onderzoek zoal gevonden? 'De pot met goud' waar jolige bezoekers aan een opgraving meestal naar vragen, ligt waarschijnlijk in de vaargeul van de Westerschelde, net als de kern van het verdronken dorp Oud-Rilland zelf. Andere sporen die zijn aangetroffen, behoren vermoedelijk bij de eveneens verdwenen nederzetting Gobbenoord. Wie het gebied voor de eerste maal bezoekt, zal moeten wennen aan de omgeving. Wie vaker komt, gaat bepaalde structuren zien. Uiteindelijk herkent u het oude cultuurlandschap. Daar heeft de dijk gelegen, met een 'opril', waar men de dijk op en af kon. Ter plaatse van de voormalige dijk is de opbouw van het dijklichaam met vlechtwerk, rietmatten en plaggen nog goed te zien. Iets verderop ligt een sloot, met een rijtje knotwilgen er langs. Vlechtwerk voor een afrastering bleef goed bewaard. Er is ook een hoogstamboomgaard en een huis met een bakstenen fundering. Het huis bleek onderkelderd te zijn. De kelder was te bereiken via een klein trapje. Spectaculair zijn de smalle langwerpige percelen waar veen is gestoken, een activiteit die ook wel moernering wordt genoemd. De spadesteken zijn nog zichtbaar! Er loopt een wegje langs de moerneringspercelen, met daarnaast kavelsloten. De paaltjes van de beschoeiing staan er vaak niet meer, maar ze hebben wel ronde gaten achtergelaten. Staketsels van dunne twijgen markeren de plaats van een visweer.
Vondsten van complete gebruiksvoorwerpen zijn zeldzaam. Meestal worden slechts fragmenten aangetroffen. Vaak is het niet eenvoudig om die te herkennen. Met aardewerk is dat wat gemakkelijker, omdat dit vaak kenmerkend voor een bepaalde periode is. Oren, randfragmenten en bodems zijn door hun karakteristieke kenmerken veelal het best bruikbaar voor determinatie. Ook bepaalde versiering en het gebruik van glazuur kan helpen bij het herkennen en in de tijd plaatsen van het materiaal. De vondsten dateren voornamelijk uit de 12e, 13e en 14e eeuw. Dat is niet zo vreemd, omdat het gebied na 1530 niet langer bewoonbaar was.

De vondsten stemmen bovendien overeen met de uitkomsten van het bronnenonderzoek. De naam Rilland komt o.a. als Riethland of Rieland in het begin van de 12e eeuw voor. In 1219 is het gebied in bezit van ambachtsheer Gilebertus de Rietlande. De naam Rilland had zowel betrekking op het omringende gebied als op de parochie, die in 1284 voor het eerst wordt genoemd. De parochie behoorde tot het kapittel van Oud-Munster in Utrecht. De tiendlijst van 1275-1280 vermeldt ook een kerk.
Rilland lag aan de oever van de Honte -het water dat later Westerschelde zou heten- en bezat een geleidetol, een goede bron van inkomsten voor de ambachtsheren. Voorbijvarende schepen moesten hier tol betalen in ruil voor bescherming en geleide.

Vanuit het archiefonderzoek, waarbij onder andere oude oorkondes zijn bestudeerd, keren wij terug naar de slikken van buitendijks Rilland. Ze hebben veel vondsten opgeleverd, waarvan u er een aantal in de zomerexpositie in het Museum Den Aanwas te Ossendrecht kunt zien.
Tot de bijzondere vondsten behoort een complete houten duiker, onderdeel van een afwateringssysteem. Deze houten duiker is slechts gedeeltelijk geconserveerd.
Talrijke dierenbotten zijn bij het onderzoek geborgen. Ze maken het mogelijk te reconstrueren, welke dieren werden gehouden. Bij de determinatie van het botmateriaal is dierenarts André Bil de AWN behulpzaam. Schapen hebben zeker tot de veestapel behoord. Een vondst die hier niet onvermeld mag blijven, is het in 2007 gevonden paardengraf. Door de beperkte werktijd in verband met het opkomend water kon het paard, dat in een rechthoekige kuil begraven lag, niet ter plaatse worden ingetekend. Het is echter in een race tegen het water bijna compleet verzameld, wat hier zeker een prestatie genoemd mag worden!
Aan de uitwerking van het vondstmateriaal wordt nog volop gewerkt. Tijdens het veldwerk zijn ook vele monsters genomen, onder andere van houtresten en veen. Specialisten analyseren deze monsters. Zo konden de houtmonsters onder andere toegeschreven worden aan boomsoorten als esdoorn, wilg, meidoorn, appel, peer, pruim en kers. Wetenschappelijk gezien is het onderzoek van Oud-Rilland dus ook zeer interessant.

Een belangrijk aandeel in het onderzoek van Oud-Rilland levert onderzoek naar de moerneringsputten en het proces van moernering. De moerneringspercelen zijn vooral te vinden in de

omgeving van de Westketel. Vanuit de lichtopstand is de aanblik van de smalle rechthoekige percelen spectaculair. Op luchtfoto's zijn de percelen vaak prachtig zichtbaar.
In de zomer van 2007 is door de AWN een experiment uitgevoerd in Archeon te Alphen aan den Rijn, waarvoor onder meer honderd liter zeewater werd aangevoerd. Doel van dit experiment was, na te gaan hoe uit zout veen zout gewonnen kan zijn. Inderdaad is men er daarbij in geslaagd een kleine hoeveelheid zout te winnen. De publieke belangstelling voor dit experiment in Archeon was uiteraard groot.

Een extra dimensie aan dit monitoringonderzoek gaf het scholenproject dat is gehouden voor leerlingen van de groepen 6, 7 en 8 van het basisonderwijs. In de periode 15 tot en met 18 juni 2004 kregen de leerlingen een rondleiding met uitleg in het gebied. Ze mochten zelf diverse archeologische werkzaamheden in praktijk brengen, zoals meten en tekenen. Veruit favoriet bij de kinderen was natuurlijk het verzamelen van vondsten, die later op het schoolplein werden gewassen en gedroogd. Aan de hand van de vondsten gaven de archeologen uitleg in de klas. Een en ander resulteerde in een druk bezochte eindbijeenkomst en een gezamenlijke tentoonstelling in de bibliotheek van Rilland. Aan dit project werd deelgenomen door RK basisschool 'De Horizon', PC school 'De Wiekslag', Reformatorische school 'De Zandbaan' en Openbare Basisschool 'De Reigersberg' uit Rilland. In 2006 is het project herhaald met leerlingen van school 'De Welle' uit Kruiningen en de Openbare Basisschool uit Wemeldinge.

In de tweede helft van 2006 is in Goes een expositie gehouden in het Historisch Museum 'De Bevelanden' met als titel 'Tussen Honte en Hinkele'. Deze expositie wordt dit jaar in aangepaste vorm gepresenteerd in Museum Den Aanwas te Ossendrecht, in samenwerking met de Heemkundekring 'Het Zuidkwartier'. U bent van harte welkom om hier een kijkje te komen nemen. Bent u nieuwsgierig geworden en wilt u zelf het gebied eens bezoeken? Velen zijn u al voorgegaan en enthousiast teruggekeerd. Ook voor 2008 staan enkele excursies gepland. Bij de excursiemogelijkheden moet uiteraard met het tij en de weersomstandigheden rekening gehouden worden. Nadere berichten volgen. Vergeet vooral niet uw laarzen mee te nemen, want droge voeten zult u anders zeker niet houden. Voor wie niet zo goed ter been is, moet dit veldbezoek helaas worden afgeraden, maar de magie die uitgaat van dit bijzondere gebied heeft u via dit artikel misschien ook al een beetje kunnen ervaren.♣

Excursie2 september 2007 met Rudi Dercks en wethouder Cees Jaspers

Scheldeoevers: raakvlakken tussen Brabant en Zeeland

Enkele historische verkenningen door Drs. Rudi Dercks

Zelfs hedendaagse Noord-Brabantse journalisten kunnen zich vergalopperen, als zij in hun geestdrift over het afwisselende landschap in onze contreien schrijven over de prachtige overgang van de Brabantse Wal naar de Zeeuwse polders. Alsof daartussen geen Brabantse polders lagen en opnieuw liggen, aan de Brabantse oever van de vroegere Scheldearm.
Ergens in de vroege Middeleeuwen werd de grens tussen Vlaanderen en Brabant bij Antwerpen aldus afgebakend: een bijlworp ver uit de oever zou de Schelde Brabants zijn.
Het verloop van grenzen in onze contreien hield en houdt de gemoederen bezig! Intrigerend genoeg om eens na te gaan, hoe Brabant en Zeeland zich met elkaar verdroegen in dat 'vak' van de Schelde, waar nu de gemeenten Woensdrecht en Reimerswaal aan elkaar grenzen.

Het grotere kader: de Scheldemondingen

De benedenloop van de Schelde komt in de loop van de Middeleeuwen naar voren als grensrivier tussen Vlaanderen en Zeeland enerzijds en Brabant anderzijds.
De Schelde stroomde van Antwerpen naar Bergen op Zoom en boog daar westwaarts af richting Noordzee. In de loop van de 15e eeuw werd de Honte, een zijtak van de Schelde, alsmaar dieper en breder.
Deze nieuwe Westerschelde werd de rechtstreekse waterweg tussen Antwerpen en de Noordzee, en daarmee ook grenswater tussen Vlaanderen en Zeeland. De Schelde vanaf Ossendrecht tot de Noordzee zou later Oosterschelde gaan heten. Omstreeks 1430 werden Vlaanderen, Holland, Zeeland en Brabant onder de Bourgondische dynastie verenigd. Dat nam niet weg, dat er tussen 1469 en 1504 langslepende processen aanhangig waren bij de Grote Raad van Mechelen over modaliteiten van tolheffing op de verschillende Scheldeoevers, met name te Yzerseker-oord, tegenover Bergen op Zoom, en te Saeftinghe. Hierin kwamen de niet aflatende rivaliserende territoriale aanspraken tot uiting van Vlaanderen, Brabant en Zeeland, én de economische wedijver van handelssteden als Brugge, Antwerpen, Bergen op Zoom en Middelburg.

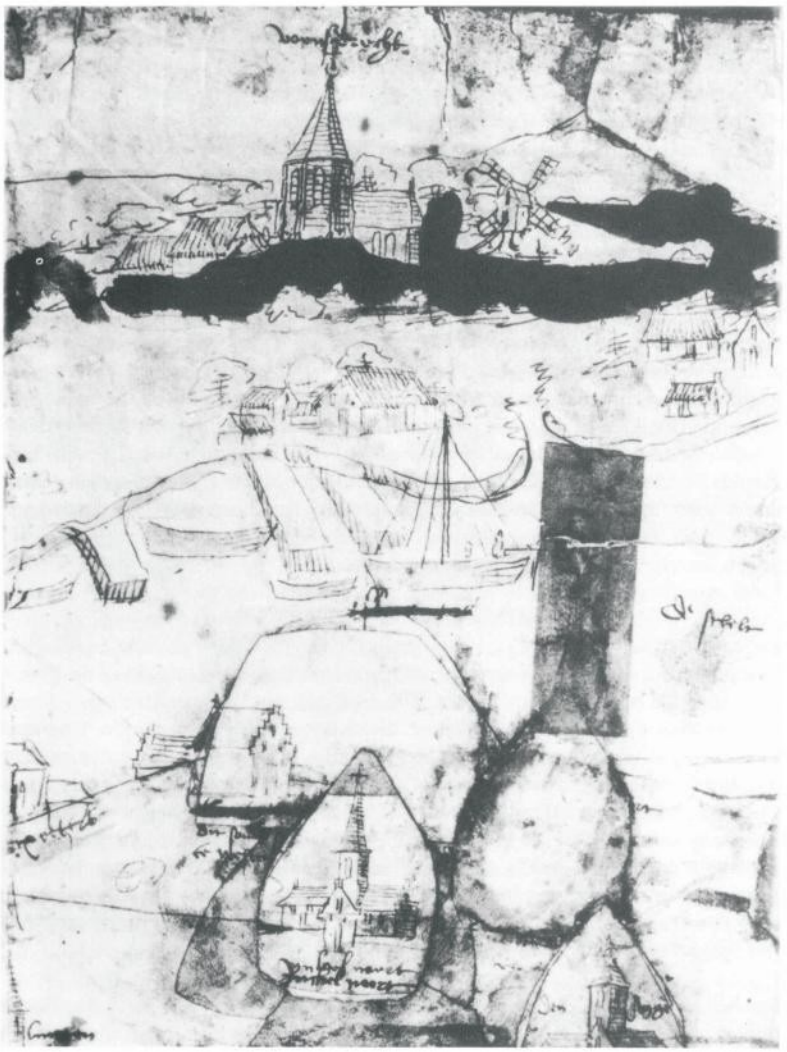

"Oudste afbeeldingen van Woensdrecht (boven) en Ynkeloort (Hinkelenoord) als fragment op een kaart van de loop van de Schelde, 1468"; ontleend aan: DELAHAYE e.a., blz. 20

Aan deze hoogoplopende juridische confrontaties danken we wel de schetsmatige kaart van 1468 van de Schelde met daarop de oudst bekende figuratieve afbeeldingen van onder meer Antwerpen, Bergen op Zoom en alle tussenliggende plaatsen aan de Schelde en de Honte, dus ook Ossendrecht, Woensdrecht, Hinkelenoord, Hildernisse, Rilland en Valkenisse.

Focus op het kleinere kader: een overgangsgebied tussen Brabant en Zeeland

Op dit 'drielandenpunt' tussen Vlaanderen, Brabant en Zeeland namen 'ons' gebiedje tussen Honte en Hinkele én de tegenoverliggende Brabantse Scheldeoever, het Zuidkwartier van het latere Markiezaat van Bergen op Zoom, een wel heel centrale en strategische positie in. Zeker sinds de Tachtigjarige Oorlog geven deze twee Scheldeoevers aanzienlijke verschillen te zien op het vlak van mentaliteit, kerkelijke gezindte, dialect, culturele oriëntatie enz. De vraag dringt zich dan wel op, hoe de betrekkingen zich in de eeuwen daarvoor hadden ontwikkeld.

Invloeden vanaf het vasteland op de Zeeuwse Scheldeoever

Het langwerpige eiland Rilland, dat zich vanaf Rilland over Valkenisse tot Waarde uitstrekte, werd omsloten door de Honte in het zuiden, de Hinkele in het noorden en de Schelde in het oosten. In 1269 werd overgegaan tot afdamming van de Hinkele en versmolt Rilland allengs met Zuid-Beveland. Naast het reeds in 1248 bestaande Hinkelenoord ontstonden de parochies van Bath, Ouderdinge en Agger (pal tegenover Woensdrecht en niet te verwarren met het zuidelijker gelegen, in 1288 verzwolgen Agger). Vooral dit gebied tussen Honte en Hinkele zou enige eeuwen onderhevig zijn aan machtsontplooiingen vanaf het Brabantse vasteland.
De abdij van Nijvel (Nivelles in Waals-Brabant) bleek eind 12e eeuw bezittingen te hebben aan beide oevers van de Schelde, namelijk Bergen op Zoom, alsook Rilland en Yerseke. In 1246 deed Nijvel na de hoogopgelopen *querela de Berghis* (twist om Bergen) afstand van Bergen ten gunste van de heren van Breda. Maar al in 1186 werden Rilland en Yerseke met een pen-

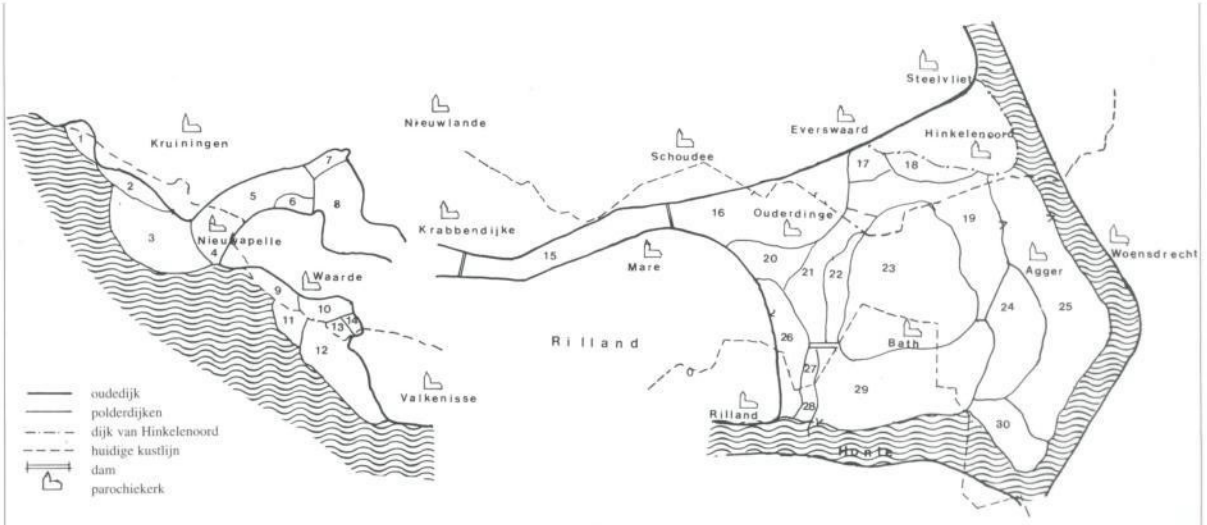

1. Oude Polder (voor 1353)
2. Kostpolder (voor 1460)
3. Nieuwe Hinkelepolder (1332-1340)
4. Middelhinkelepolder (1327)
5. Oude Hinkelepolder (XIIId)
6. Kleine Polder (kort na 1269)
7. Vrije Polder (1263-1269)
8. West-Hinkelepolder (1269)
9. Westveerpolder (ca. 1400)
10. Zuidpolder (XIIIB)
11. Ziguitpolder (XVa)
12. Zusterzandpolder (ca. 1350)
13. Platenpolder (XIVa)
14. Wolfertspolder (ca. 1300)
15. Oost-Hinkelepolder (1263)
16. 's-Heer Pieterspolder (voor 1263)
17. Spiervlietpolder (kort voor 1356)
18. Colijnspolder (ca. 1350)
19. Oude Gentspolder (1415)
20. Jonge Arnoudspolder (1366-1371)
21. K. Kervinkpolder (1394-1397)
22. Zwaanhilpolder (ca. 1375)
23. Polder v.d. Bade (1330)
24. Nieuwe Gentspolders (1440)
25. Grote Aggerpolder (1459)
26. Polder beoosten den Bade (voor 1330)
27. Oude Vriezenpolder (kort voor 1355)
28. Nieuwe Vriezenpolder (kort voor 1397)
29. Verlorenkostpolder (1412)
30. Kleine Aggerpolder (1461)

4 *Oostelijk Zuid-Beveland en Rilland; de inpolderingen tot in de vijftiende eeuw. B. Oele (PDB) naar Dekker 1971, samengevoegd afb. 37 en 38. De Davidspolder en de Zuid- en Oostpolder van Valkenisse zijn niet aangegeven.*

ontleend aan: J.J.B. KUIPERS (eindredactie), *Verdronken Land, Valkenisse en Keizershoofd,* blz. 7.

nenstreek van de hand gedaan.
In 1187 schonk Hendrik van Schoten, heer van Breda, Krabbendijke aan de Cisterciënzerabdij van Ter Doest en het eiland van Rilland aan de Cisterciënzerabdij van Ten Duinen. De heren van Breda waren er dus goeddeels in geslaagd de goederen van Nijvel aan beide Scheldeoevers in te palmen. Zij traden daarbij ook op als bezitters van de ambachtsheerlijkheden (waarover later meer) en feitelijk zelfs van de hoge heerlijkheid.
In 1246 werd Hendrik Buffel van Schakerlo door de heer van Breda beleend met het officium(ambacht) van Agger, in 1257 ook het dorp Agger. Dit 12e-13eeeuwse dorp lag vlakbij de splitsing van de Honte en de Schelde. De geleidetol in Agger voor de scheepvaart op de Honte, alsook de geleidetol in Zandvliet voor de Schelde, werden voor de heer van Breda geïnd door zijn *homines* ter plaatse. In 1288 zal Agger overstroomd zijn. In 1291 was kennelijk ook de tol van Agger verdwenen, immers dan bleken enkel nog de ambachtsheren van Valkenisse en Rilland de tolinning voor de heer van Breda te exploiteren. In 1273 deed Arnoud van Leuven als heer van Breda afstand van al zijn rechten op Rilland en omgeving. In 1312 herhaalde de heer van Breda de afstand van Rilland, nu inclusief Agger.
Immers, rond 1300 kreeg de machtsuitbreiding van de graven van Holland in 'Zeeland Bewester Schelde' zijn beslag, ten koste van de graaf van Vlaanderen én de heren van Breda.

Zeeuwse invloeden op de Brabantse Scheldeoever: Heer Boudenspolder en Bergen op Zoom

In de loop van de 13e eeuw zijn tussen de hoge terrasrand en de Schelde en de Eendracht diverse polders ingedijkt. Twee polderdorpen annex parochies zijn op deze Brabantse oever tot ontplooiing gekomen: Heer Boudenspolder (aan de Eendracht) en Hildernisse (aan de Schelde). Deze "Waterkant" leek qua feodale structuur sterk op de tegenoverliggende Zeeuwse eilanden Tholen en Zuid-Beveland. Daar vormde elke plaats een eigen rechtsgebied, het *ambacht*, dat eigendom was van een in principe onbeperkt aantal *ambachtsheren*. Elke *ambachtsheer* kon een kleiner of groter deel van de afzonderlijke heerlijke rechten bezitten, ooit wel een ambachtsportie genoemd. Die ambachtsporties waren erfelijk en door toepassing van het Zeeuwse recht tot in het oneindige deelbaar. Dat maakt het aannemelijk, dat de oorspronkelijke occupatie van de Brabantse rivieroevers vanuit Zeeland heeft plaatsgevonden. Ook de naam Hildernisse doet uitgesproken Zeeuws aan.
In de sinds 1287 afzonderlijke heerlijkheid Bergen op Zoom heerste er sinds 1313 decennia lang een bestuurlijke crisis. Het kwam herhaaldelijk tot bloedige confrontaties tussen Zeeuwse en Brabantse partijgangers. Het geslacht Boutersem herstelde vanaf 1350 de orde. Zo is wellicht voorkomen, dat de heerlijkheid van Bergen in Zeeuwse handen zou vallen.
De rollen werden omgekeerd: de heer van Bergen op Zoom ging de ambachtsporties in de polders aankopen. In 1393 ging o.a. de Noordlandpolder (bij Halsteren) aan de heer van Bergen over, maar wel 'onder het Zeeuws recht'. In 1477 volgde de Heer Boudenspolder. Jan II van Glymes kocht in 1471 zelfs ambachtsporties in het Zeeuwse Vossemeer.

Hildernisse

Hildernisse werd van de heer van Bergen in leen gehouden door een aantal ambachtsheren, maar wel – uitdrukkelijk bepaald – volgens de Zeeuwse leenrechten. Ook hier werden de ambachtsporties allengs door de heer van Bergen opgekocht. Hildernisse was in 1515 goeddeels zijn directe eigendom geworden.
Door aankoop van deze ambachtsporties kwam de heer van Bergen op Zoom ook in het bezit van het benoemingsrecht van alle schepenen. Elders in zijn heerlijkheid had de heer reeds het alleenrecht voor deze benoemingen. In 1525 leken de schepenen van Hildernisse nog een recht tot voordracht te hebben. In 1565 deed de markies dat.
Opmerkelijk genoeg begonnen ook pogingen tot invoering van een nieuw geschreven landrecht voor het gehele markiezaat in Hildernisse. De heerlijke raad startte in 1493 met de 'lieden' van Hildernisse een gesprek over de *reductie* of *reformatie* van de 'policie' en de rechtspraak. Pas in 1498 gingen schout, schepenen en de *gemeynte* van Hildernisse aarzelend akkoord met op schrift gestelde en in Bergen en Wouw al geldende voorschriften. Deze uitvoerige statuten van Hildernisse vonden navolging in Borgvliet en in 1572 in Hoogerheide en Halsteren, in beknoptere vorm in 1500 (opnieuw) in Wouw, alsook in Woensdrecht.

Woensdrecht

Omstreeks 1250 is Woensdrecht door de heer van Breda in leen gegeven aan Godfried van Kruiningen, in een oorkonde van 1255 genoemd als 'dominus de Wildrech'. Sinds de splitsing van de heerlijkheid van Breda in 1287 viel Woensdrecht onder de heren van Bergen op Zoom. Meer dan 240 jaar lang waren meestal twee leden van het geslacht van Kruiningen in het bezit van Woensdrecht. In 1492 verkocht Jan V van Kruiningen 2/3 deel en zijn broer Adriaan II 1/3 deel van Woensdrecht aan Jan II van Glymes. Het huis van Kruiningen heeft beslist een stempel gedrukt op Woensdrecht. In vergelijking met het omringende "feodale"

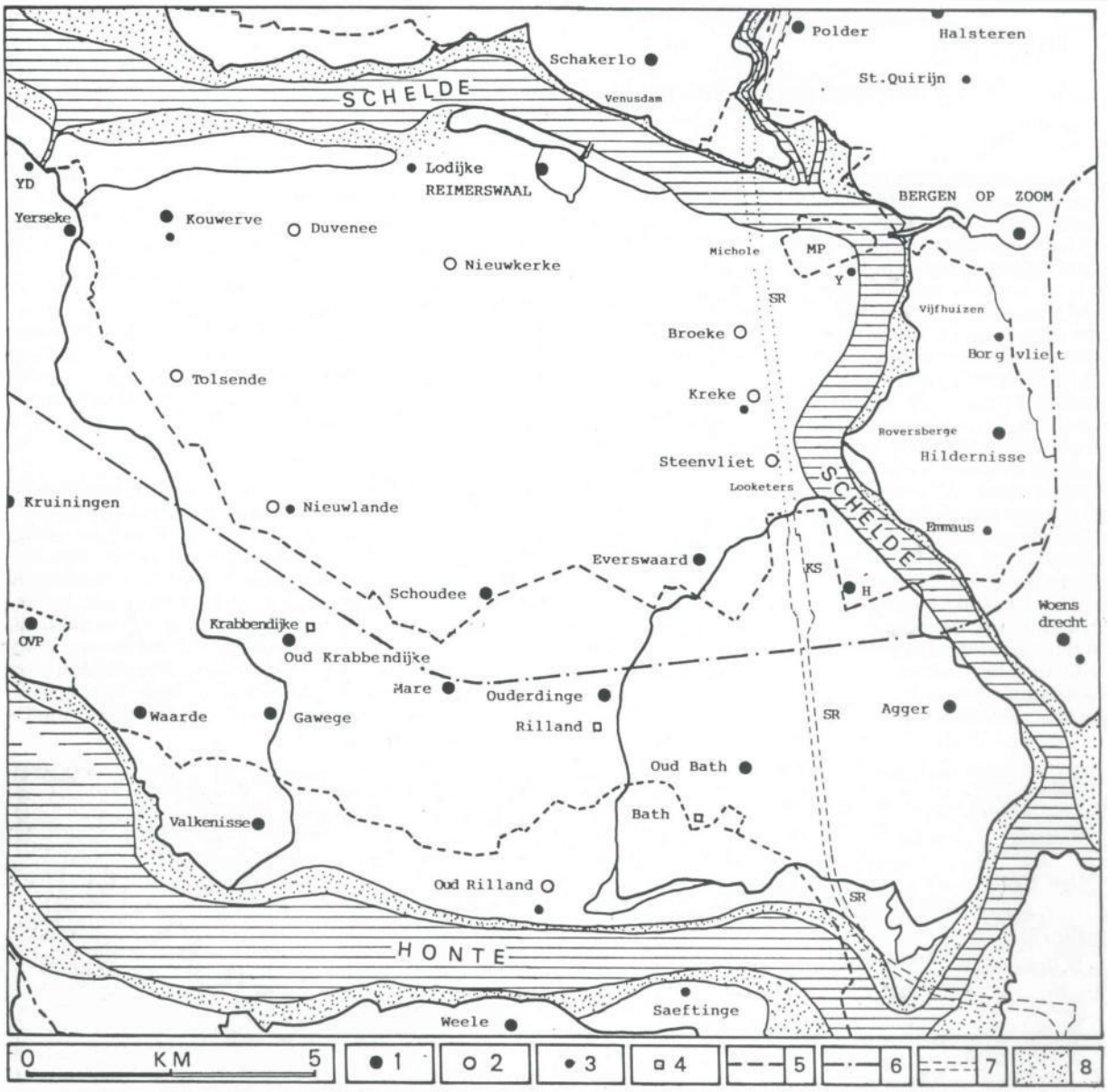

Afb. 2. Reconstructie van oostelijk Zuid-Beveland in 1560, naar de kaart van Willem Sylvius (gebaseerd op de kaart van Zeeland door Jacob van Deventer, ca. 1546) door Han Bos, 1987.

Legende
1 Vrij nauwkeurig gesitueerde plaats
2 Globaal gesitueerde plaats
3 Kasteel, klooster, uithof
4 Tegenwoordige plaats, anders gesitueerd als gelijknamige oude
5 tegenwoordige buitendijk
6 spoorlijn
7 Schelde-Rijn-verbinding
8 Gorzen in 1546/1560

Y Yersekeroord (tolhuis)
YD Yersekendam
H Hildernisse
OVP Onser Vrouwen Polder
KS Kreekraksluizen
MP Molenplaat

ontleend aan: "*Schatten uit de Schelde*", Bergen op Zoom 1987, blz. 8.

Zuidkwartier voelde Woensdrecht zich kennelijk wat vrijer en onafhankelijker dan de omringende dorpen. De eigen heren bezaten, afgezien van de hoge heerlijkheid, bijna alle rechten in het dorp. In 1350 bevestigde de graaf van Holland en Zeeland aan de heer van Kruiningen ten bate van diens onderdanen vrijdom van tol in heel Holland en Zeeland. Dit voorrecht kwam de schippers van Woensdrecht goed van pas. In Antwerpen zijn in totaal 32 Woensdrechtse schippers actief geweest. Ook in Bergen vestigden zich Woensdrechtse schippers.
In 1421 gaf Wouter van Gent, die kort voordien de Van Gentspolder op Zuid-Beveland, tegenover Woensdrecht, had bedijkt, aan de onderdanen van Jan IV van Kruiningen het recht om hun goederen op te slaan op de loswal van die polder, op voorwaarde, dat de eigen onderdanen hetzelfde zouden mogen doen op de Woensdrechtse oever. Een heel duidelijk teken van economisch verkeer tussen beide Scheldeoevers.
Woensdrecht lijkt een bevoorrecht dorp te zijn geweest. De status grensde aan "vrijheid", een rechtstoestand, die bij verdere uitgroei het stadskarakter had kunnen benaderen. Het is er niet van gekomen, onder meer omdat Woensdrecht na 1492 geen eigen heren meer had.

Ossendrecht

Wegens de strategische ligging pal tegenover de splitsing van Schelde en Honte werd Ossendrecht begin 13e eeuw door de hertog van Brabant in leen gegeven aan de heren van Breda. In 1277 kwam het goed van Ossendrecht in handen van de Zeeuw Nicolaas van Cats. Sinds 1309 bleek de heerlijkheid gesplitst te zijn in een deel in handen van het geslacht van Cats en een ander deel in handen van het geslacht Van der Maelstede (van Kapellen). In 1504 werd het aandeel van Van der Maelstede afgestaan aan de heer van Bergen. In 1455 kwam het aandeel van het geslacht Cats in handen van Antwerpse geslachten en kwam pas in 1761 aan de markies van Bergen. Onduidelijk is, of de ontwikkeling van Ossendrecht ondanks of dankzij deze Zeeuwse heren en geslachten is gestimuleerd dan wel geremd.

Conclusie

Aan de vooravond van de rampen van de 16e eeuw waren diverse Zeeuwse trekken van de Brabantse Scheldeoever nagenoeg verdwenen. Dat geldt zeker voor Heer Boudenspolder en Hildernisse, maar in zekere zin ook voor Bergen, Woensdrecht en Ossendrecht. De verschillen tussen Brabant en Zeeland waren scherper geworden.
De intensieve economische contacten, die zich tussen de dorpen en steden op beide Scheldeoevers hadden ontwikkeld, kregen een enorme opdoffer door de opeenvolgende overstromingen tussen 1530 en 1570. Een makkelijk te overbruggen Scheldestroom, ter hoogte van Woensdrecht en Ossendrecht hooguit 1 kilometer breed, was in een 15 kilometer brede, verkeersonvriendelijke lagune veranderd: het Verdronken Land van het Markiezaat van Bergen op Zoom en het Verdronken Land van Zuid-Beveland.
Waar Brabant Zeeland kust, ligt Bergen op Zoom. Dit motto van een Toeristische Dienst zou sinds de ramp van 1530 vooral via Tholen toepasselijk zijn. Maar door de Kreekrakdam heeft hét contact tussen Zeeland en Brabant weer de route via de gemeenten Reimerswaal en Woensdrecht genomen.
Een opmerkelijk initiatief vormde van 1924 en 1939 het tijdschrift Sinte Geertruydtsbronne", waarin geschiedenis en folklore van West-Brabant, Tholen en Zuid-Beveland gecombineerd behandeld werden. Sint Gertrudis en haar Nijvelse klooster maakten destijds geen onderscheid tussen wat later Brabant en Zeeland is gaan heten. In de koestering van de beste Nijvelse tradities is deze bijdrage verwezenlijkt.♣

Literatuurlijst op te vragen bij de redactie

DRIE GINNERAOSIES

Nêêve n'ut öske aon de n'Ouwe Tol was een strook van un paor mêêter brjeed, waor vaoder nwôôt spitte of zaoide of wôôgstte. Die strook moes vrij blèève vur atter wir dur 'ne boer uit de buurt meej pèèrd en kaar een vracht pèèrdemis gebrocht wier, jinne kjeer pur jaor. En vur de rest konne de kinders daor speule. Want op ut lâând moog da netuurluk nie.
't Was dieje 'n dag in augustus ut mwôôiste weer van de kerremus. Gin wollukske aon de lucht, un lekker zonneke en gin zuchje wind. De kleine Jakke en zun zusjes ammezeerde dur èège dan ok kösteluk. Ze dâânste n'en spronge, en zonge liedjes die ze op schôôl en van zullie moeder geljeerd adde.
Ut was zoow lekker waarum en zoow leutig saome, dasse oew langer oew gekker gienge doen. Betje mokte steeds gekkere spronge, Mieke kwekte steeds aarter en Jakke wouw zeeker nie vur zun jongere zusjes onderdoen. Van puure plezâântegèd dee t'ie zun jin broekspepke n'omwôôg, zoowda zun piezemanneke nor buite kwaam piepe n'en op de maot van ut liedje meej gieng dâânse. Betje en Mieke krêêge zoowa bökpèèn van ut lache en gienge nog wilder dâânse.
Mar lâânk duurde da fjêêst nie mir, want daor was injêês zullie vaoder. Bats! Jakke kreeg un lap têêge zun liengse wôôr, en wham! daor kreeg ie ok nog un waoj têêge zun âânder wôôr aon. Da deej vurrèkkes zjeer!
'Nor binne gullie", zeej vaoder têêge de meskes, 'gao d'oew moeder ellepe. En gij, Jakke, gij gao musterd kappe, drie bosse, en eerder scheej dur nie meej uit.' De meskus gienge blèètend nor binne en Jakke kroop jâânkend aachter de kapblok. Drie bosse musterd kappe, da was zoowmar nie gedaon. En zun wôôre gluuide nog van de tetse die t'ie gad ad.
Mar toen gieng de deur van ut outkot ôôpe. Daor was ôôpa van dun ôôverkâânt. Die zeej niks, mar vriendeluk lached trok ie de klèène Jakke bij zunne n'aarum omwôôg, om dan zelf op zun knieje aachter de kapblok te gaon zitte. Dieje goeie ouwe ôôpa, die nââm de straf van um ôôver! Jakke liet nog un leste snik en toen vurschêên ur opnuuw un lach op zun toet. Jakke gieng wir buite speule, mar nouw zouw ie braof zèèn.♣

Jan Luysterburg/Jakke Lösterbörg/Jakke van dun Ouwe Tol
Namens de Werkgroep Dialecten van Heemkundekring 't Zuidkwartier

Bij de foto:

Vroeger werden er veel minder foto's gemaakt dan tegenwoordig. Ik heb dan ook slechts één foto terug kunnen vinden waarop drie 'ginneraosies' Luysterburg (van dun Ouwe Tol) bij elkaar vereeuwigd zijn. Opa Luysterburg staat in de bovenste rij uiterst links, zoals altijd met een schipperspet op. Vader Luysterburg zit in het midden en 'jonge Jan' staat naast hem.

Met name voor mensen uit Ossendrecht is het wellicht interessant om van alle personen op de foto de namen te vermelden. Ik begin dan met de bovenste rij, staand van links naar rechts: Opa Jan Luysterburg (ook *Jantje Pielèèr* genoemd, omdat hij in de kerk van Nieuw Borgvliet altijd tegen de achterste pilaar geleund stond); oom Arie, broer van mijn vader en peter van het communicantje; oom Louis Wouters, getrouwd met tante Marie, die de oudste zus van mijn moeder was (naast hem, de meter van het communicantje); opa Dictus van den Bergh uit Ossendrecht (*dun Dieke van Mien Lol*).
In de rij daaronder, van links naar rechts: mijn zus Maria, het communicantje; opoe Betje Luysterburg-van Eekelen; mijn vader Kees Luysterburg; ondergetekende, Jan Luysterburg; mijn moeder Jeanne Luysterburg-van den Bergh; opoe Mien van den Bergh (*Mien Lol*) uit Ossendrecht; mijn oudste zus Betsie.
Vader heeft mijn zus Tonnie vast en mijn jongste zus Dien zit bij moeder op schoot.
De foto is gemaakt in 1954, achter ons huis op dun Ouwe Tol.

VAN ZUSTERSMULO NAAR EDWARD JENNERMAVO

door Jan van Elzakker

Onder de inspirerende leiding van Godefridus Moors, burgemeester van de gemeente Woensdrecht van 1852 tot 1888, tevens landbouwer en herbergier, wordt in 1888 een bewaar- en leerschool in Hoogerheide opgericht in een nieuw gevestigd klooster(tje) aan de Huijbergseweg.
Dit lukt door de samenwerking met Joannes Baptista Lanen, pastoor van 1886 tot 1894 van de parochie Maria ten Hemelopneming Hoogerheide.

Een dochter van de burgemeester is non, zuster Rosa de Lima, en zij is assistente van het hoofdbestuur van de zusters van het Gezelschap van J.M.J. te 's Hertogenbosch.* De lobby om onderwijs en geloof brengende nonnen naar Hoogerheide te halen ligt dan ook voor de hand.

De eerste vijf nonnetjes pakken de onderwijs- en kloosterorganisatie op en vestigen zich op 19 maart 1888 in Hoogerheide.

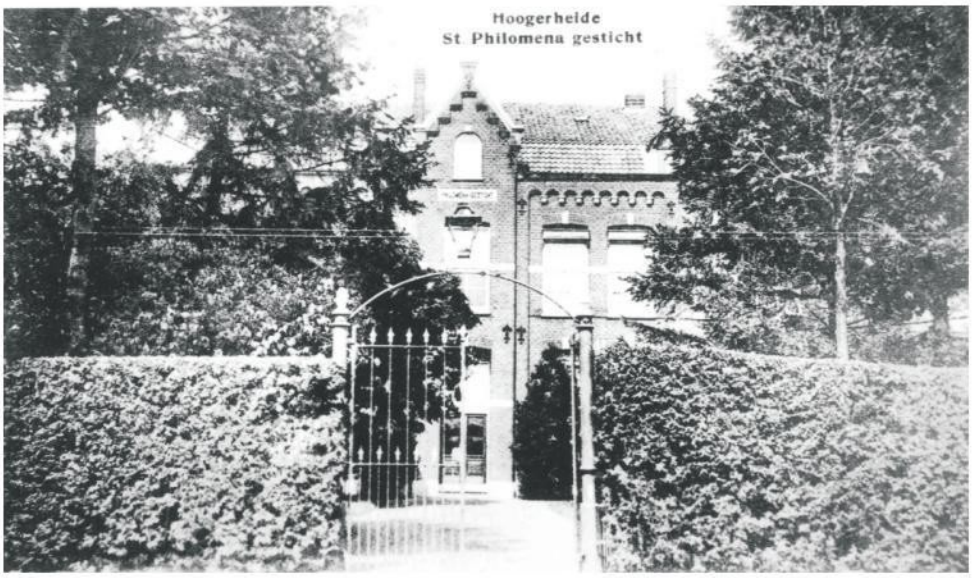

Op 30 juni 1984 zal zuster Joanette als laatste non de deur sluiten, gesteund door de laatste kok, de heer Castelein. Zij hebben net het eeuwfeest niet gehaald!

De genoemde burgemeester staat enige hectaren af van zijn landerijen, gelegen ten noorden en zuiden van de huidige Huijbergseweg, toen Molenbaan, voor een moestuin, een wandeltuin, weiland voor de melkkoeien, enzovoorts. Een mooie klooster- en onderwijstoekomst ligt in het verschiet.
Als vijf maanden later burgemeester Moors overlijdt en wordt opgevolgd door zijn zoon Eugène, wordt de bewaar- en leerschool alsook een naaischool, met veel feestelijkheden en plechtigheden in bedrijf genomen. Verder wordt er een chique verblijfsinstelling opgericht: een damespension voor "dames van voornamere stand". Dit damespension is echter geen lang leven beschoren, het is te stil, letterlijk, op de hei van Hoogerheide. De deftige dames vervelen zich dood.

In 1894 komt er een normaalschool, beter bekend onder de naam: kweekschool voor onderwijzeressen. Deze blijft bestaan tot 1936 en moet worden opgeheven omdat de overheid de subsidiekraan dichtdraait.
De zusters hebben direct hun antwoord klaar: ze stichten een eigen voorloper van de latere officiële huishoudschool als onderwijsvorm van de eind vijftiger jaren, dan het VGLO genoemd. Honderden meisjes bezoeken deze na de lagere school en worden opgeleid tot degelijke katholieke moeders, die een gezin kunnen leiden en verzorgen.

Er wordt eind jaren dertig bij het bestaande klooster flink nieuwbouw gepleegd om zowel de verschillende soorten onderwijs als de zusters zelf onderdak te verlenen. En men bouwt ook, nog voor de oorlog dus, de nieuwe kapel, die nu, anno het tweede millennium, als raadzaal nog mooi zijn diensten kan bewijzen. Een groot aantal bekenden uit de bouwwereld werken eraan.

Na de bevrijdingsdagen van oktober 1944 wordt het relatief licht beschadigde klooster door de Engelsen en Canadezen als hoofdkwartier en ontspanningsoord betrokken.
En pastoor Konings mag de kapel als parochiekerk in gebruik nemen.
Om hun klooster niet uit het oog te verliezen komen al snel na de bevrijding, eind oktober, enige zusters hun intrek nemen in het E.K.Huis* in "de Koeipad".

De bouw in 1938 van de kapel haaks op de toen bestaande zijvleugel: v.r.n.l. staand Joepke Stuyts, Jac en Christ Suykerbuyk (van Sjaantjes), ?, Fons Quick en verder de tweede van links staand is Sjef van Sjaantjes (Suykerbuyk). De eerste van links geknield is ene Damen uit Roosendaal, die in de kost zat bij Sjef van Thijsse (Leenaerts), de vierde geknield A. Borremans. Geert de Vostorent boven iedereen uit met voor hem Frans Raaymakers.

Als in de oorlog, in de loop van 1942, de Duitsers het klooster voor oorlogsdoeleinden naasten, de zusters naar elders vertrekken, veelal naar een klooster in Roosendaal, en de kinderen verspreid worden over een groot aantal locaties op het dorp, is het met het onderwijs op het klooster gedaan.
Henk Badstieber redt door een list in september 1944 het geheel voor totale verwoesting.

Pas op 3 april 1945 nemen de zusters weer hun intrek in hun klooster, zij het nog niet in het hele gebouw. Zes dagen later gaan de deuren opnieuw open voor de meisjes van de lagere school. Ze hebben dan bijna een jaar geen les gehad!
De laatste groep zusters komt in mei als het hele klooster wordt vrijgegeven. De kapel komt echter pas weer geheel vrij op 9 september 1945, en wordt gebruikt als een ver-

kleinde parochiekerk, waarin op zondag vier H.Missen kunnen worden gelezen.

Dan zijn we in 1950! Het klooster als onderwijsinstituut is weer volledig in bedrijf.
De leerplichtwet verplicht onderwijs tot 14 jaar. De lagere scholen hebben er een zevende en achtste klas bij om die wet uit te voeren. De zusters grijpen die gelegenheid aan om er een Ulo-opleiding van te maken.
Ze starten in het klooster, in de drie lokalen uit de tijd dat daarin de kweekschool gevestigd was, de vierjarige opleiding Uitgebreid Lager Onderwijs, de ULO, die ook MULO** wordt genoemd. Ze heet R.K. ULO SCHOOL St. Philomena.
Honderden meisjes uit de streek, maar ook van verder weg, genieten een zeer degelijke en landelijk vermaarde opleiding.
De eerste groep kandidaten in de historie van de Ulo-examens "bij de nonnen" is beroemd geworden.
Zij gaan getraind en met veel 'bagage" naar het mondeling examen in Bergen op Zoom om bij vreemde examinatoren, en niet bij de eigen docenten, zoals al weer bijna veertig jaar de regel is, voor de leeuwen te worden geworpen. Dat was pas stressen!!
De acht "meiden" slagen met ongehoord hoge cijfers en worden trendsetters voor de volgende generaties uloleerlingen.
De naam van de school is gemaakt. Een aantal van die eerste groep dolgelukkige geslaagden gaat uit dankbaarheid de andere dag vanuit Hoogerheide op bedevaart met een bus pelgrims naar Beauraing in België. Het tekent de katholieke sfeer waarin ze gevormd zijn. Van heinde en verre zullen de leerlingen de komende jaren toe gaan stromen. "Als je het in Hoogerheide niet haalt, kun je het nergens halen", is bij veel ouders de redenering.
De directrice van de ULO, zuster Noëlla, verstaat de kunst haar onderwijsgaven en sociale talenten zodanig over te dragen, dat er altijd een prima werksfeer op de school is.

De Ulo-opleiding begint in 1950 met negentien leerlingen!
De eerste acht meisjes, ingedeeld als ploeg 1742, slagen allen, zoals we al meldden, op 24 juli 1954 en niemand krijgt in een van de elf vakken een onvoldoende. Er vallen zelfs negen tienen op de eindlijsten na het middelen met de cijfers van het schriftelijk examen in mei!! Op het mondeling in Bergen op Zoom, in een zaal op het Fort, krijgt Maria Cleiren een tien voor Engels. Daar moet de voorzitter van de examencommissie wel speciaal toestemming voor geven!
Veel ouders laten hun dochter de eerste twee jaar de ULO volgen, in plaats van de zevende en achtste klas, om aan de leerplichtwet te

In de tuin v.l.n.r. : Zuster Noëlla , Maria Marcus, Wies Wils, Angèle Daalmans, Mariëtte Franken, Maria Cleiren, Tilly Verrest, Henny Timmers en Lucie van Elzakker. Links op de achtergrond kapel/nu raadhuis

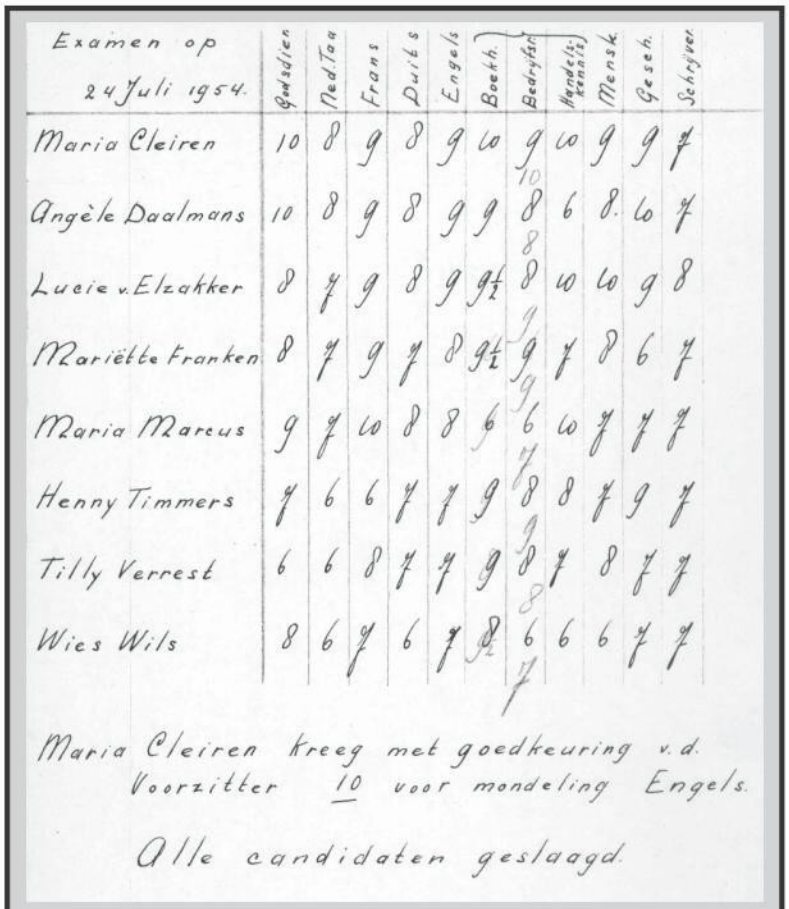

Examen op 24 Juli 1954.	Godsdienst	Ned. Taal	Frans	Duits	Engels	Boekh.	Bedrijfsr.	Handelskennis	Mensk.	Gesch.	Schryven
Maria Cleiren	10	8	9	8	9	10	9 10	10	9	9	7
Angèle Daalmans	10	8	9	8	9	9	8 8	6	8	6	7
Lucie v. Elzakker	8	7	9	8	9	9½	8	10	10	9	8
Mariëtte Franken	8	7	9	7	8	9½	9 9	7	8	6	7
Maria Marcus	9	7	10	8	8	6	6 7	10	7	7	7
Henny Timmers	7	6	6	7	7	9	8 9	8	7	9	7
Tilly Verrest	6	6	8	7	7	9	8 8	7	8	7	7
Wies Wils	8	6	7	6	7	8½	6 7	6	6	7	7

Maria Cleiren kreeg met goedkeuring v.d. Voorzitter 10 voor mondeling Engels.

Alle candidaten geslaagd.

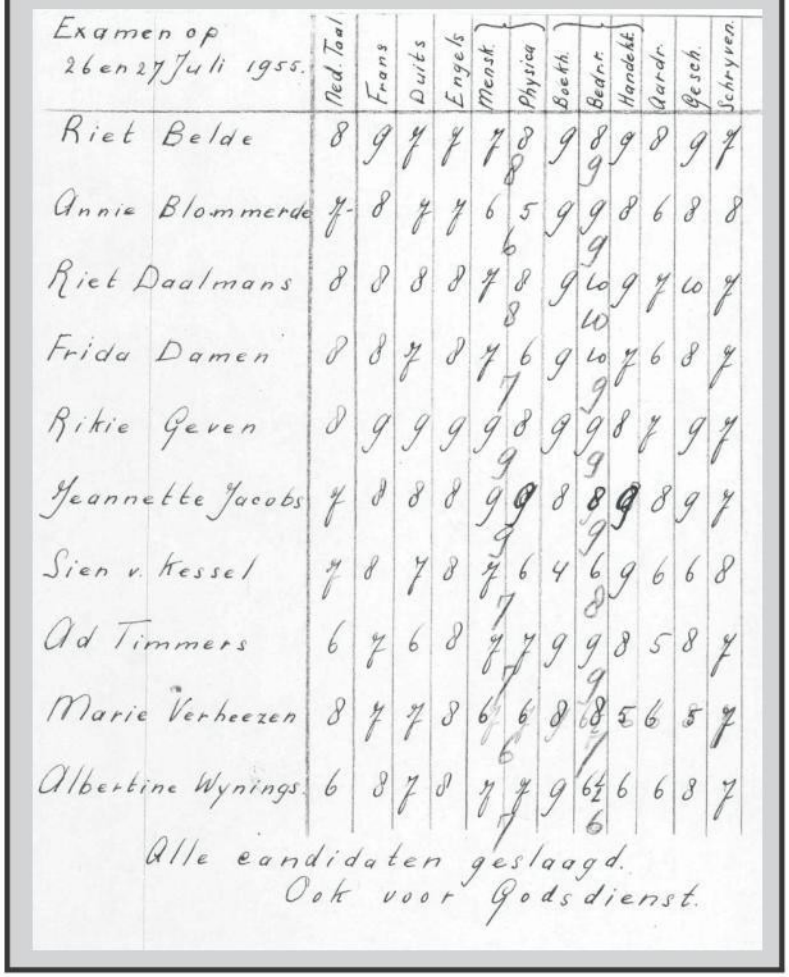

Examen op 26 en 27 Juli 1955.	Ned. Taal	Frans	Duits	Engels	Mensk.	Physica	Boekh.	Bedrr.	Handelsk.	Aardr.	Gesch.	Schryven.
Riet Belde	8	9	7	7	7 8	8 8	9	8 9	9	8	9	7
Annie Blommerde	7	8	7	7	6 6	5	9	9 9	8	6	8	8
Riet Daalmans	8	8	8	8	7 8	8	9	10 10	9	7	10	7
Frida Damen	8	8	7	8	7 7	6	9	10 9	7	6	8	7
Rikie Geven	8	9	9	9	9 9	8	9	9 9	8	7	9	7
Jeannette Jacobs	7	8	8	8	9 9	9	8	8 9	9	8	9	7
Sien v. Kessel	7	8	7	8	7 7	6	4	6 8	9	6	6	8
Ad Timmers	6	7	6	8	7 7	7	9	9 9	8	5	8	7
Marie Verheezen	8	7	7	8	6 6	6	8	8	5	6	5	7
Albertine Wynings	6	8	7	8	7 7	7	9	6½ 6	6	6	8	7

Alle candidaten geslaagd.
Ook voor Godsdienst.

voldoen. Daarom zijn er na vier jaar toch elf afvallers. Ook al hebben sommigen nog zo'n goed verstand, ze moeten van thuis van school af en gaan werken. Hoeveel talent is er verloren gegaan?

Het tweede jaar dat er examen wordt gedaan –op 27 juli 1955– slagen tien meisjes. "Ook voor Godsdienst", zo vermeldt de bron. Uiteraard zijn de cijfers weer hoog en zakt er niemand!
Onder de geslaagden, met 8,3 gemiddeld, is Riet Daalmans, die later zelf enkele jaren lerares op de Maria Regina ULO bij de nonnen zal worden.

Naast veel externe leerlingen verblijven ook veel meisjes in het internaat. De meesten moeten in het weekeinde wel naar huis.
Door de week worden de leerlingen professioneel door de zusters opgevangen. Als de ULO om vier uur uit gaat, gaan de internen een boterham eten, die van het dorp gaan meestal snel even naar huis voor een hapje en de rest eet wat wandelend in de tuin. Daarna moet iedereen om half vijf weer terug zijn voor de verplichte studie tot half acht. En dat tot en met vrijdagavond! Elke dag dus DRIE uur huiswerk. Van de eerste examenklas zijn Maria Cleiren uit Putte en Tilly Verrest uit Ossendrecht intern.

De nonnen stellen er een hoge eer in geen gezakten te hebben na het mondeling examen. Dat wordt bereikt in de beginjaren door eerst zelf een soort examen in te richten voor de laatstejaars om te bekijken of je wel "op mocht".
De eerste drie jaren slagen alle kandidaten, *ook voor godsdienst*, zo wordt steeds speciaal vermeld.
Pas na vier jaar, op 18 en 20 juli 1957 zijn de mondelinge examens, zakt er één kandidaat.

Het systeem om vooraf een schooltentamen te moeten doen met bindende regel van: "Je mag niet op", wordt na enige jaren op aandringen van de meisjes en hun ouders waarschijnlijk, afgeschaft. Daarvoor in de plaats komt dan in zwang: "Je mag op eigen risico op". Zo dekten de nonnen zich in voor tegenvallers!
Dat was soms wel "lange neus maken" als kandidaten op eigen risico opgingen en met vlag en wimpel slaagden.
Zo gingen er in 1963 bijvoorbeeld 25 meisjes op examen, waarvan drie op eigen risico. Ze slaagden alledrie. En er zakte er één op wie men niet gerekend had!

De examenjaren volgen elkaar op. Maar ook de directrices:

Zuster Noëlla 1950-1959
Zuster Emerita 1959-1961
Zuster Maria 1961-1962
Zuster Franciscus 1962-1968

En zuster-leraressen:
Amalia, Generosa, Jacqueline, Antonine, Regina, Consilio, Aloyse, Hortense, Benedictine.

het klooster sterk te wensen overlaat, er zijn dan 134 leerlingen, ontstaat naarstig overleg tussen een aantal betrokken instanties. Er moeten eigenlijk twee nieuwe gebouwen komen, een voor de bestaande meisjesulo en een voor de gewenste nieuwe jongensulo, zo is de conclusie.
De zusters stemmen erin toe medewerking te verlenen bij het realiseren van een jongensulo. Ze adopteren aan hun meisjesulo een jongensafdeling. En al in september van 1960 worden 47 jongens welkom geheten. Ondertussen worden snel de plannen voor de bouw van een nieuwe uloschool voor de jongens in de Edward Jennerstraat ter hand genomen.
Op 1 september 1962 is de zelfstandige ULO voor jongens een feit: de Siardus Bogaertsulo opent zijn deuren voor 83 leerlingen en de nonnen worden bedankt voor hun gastvrijheid.
De dag van verhuizing staat nog bij velen in het geheugen gegrift. In optocht gaat het vanaf het klooster naar de nieuwe school in de Edward Jennerstraat over straat, mét hun tafeltjes en stoeltjes, die bij het passeren van de huishoudschool, demonstratief uit stoerheid op het trottoir vóór de school worden neergezet om er aan plaats te nemen.

De 47 jongens worden liefdevol opgevangen in het gymlokaal. In dit zoekplaatje herkennen we in ieder geval op de voorgrond:
Zr. Emerita, Peter Marcus, Willy vd Eijnden, Ad Pijnen, Jac Kil en verder Twan Soffers, Geert Hagen, Tonny Jansen, Lauran van Put, Nolleke Franken, Frans Jaspers, Jo de Zwart. Ziet u ze ook? En wie zijn de meisjes die tegen de wandrekken hangen?

Vanuit het schoolbestuur van de lagere school voor jongens in de Nieuweweg ontstaat eind vijftiger jaren de behoefte aan ook een ULO voor jongens.
Omdat de huisvesting van de meisjesulo in

De eerste directeur op de nieuwe jongensmulo, J.Baartmans, bijgestaan door de leraren van het eerste uur, Van de Maagdenberg, M. Kuijl en F. van de Venne, en op 16 december nog versterkt met J. van Tongeren, zullen

er een mooie school van gaan maken.

Ondertussen wordt voor de meisjesulo een nieuwe school in de Matthias Wolffstraat gebouwd, die in de lente van 1966 betrokken wordt.

Het eerste lerarenteam. V.l.n.r. F. v.d. Venne, M. Kuijl, J. v.d. Maegdenberg, J. Baartmans en J. van Tongeren.

Ook daar zijn personele mutaties. Er staan niet alleen zusters nog voor de klas. Het vrouwelijk bolwerk, met zuster- en lekenleraressen, laat ook mannen als leerkracht toe. De bekendste bestormers van de vrouwelijke veste uit die tijd zijn P.Karremans en M.Kuijl.

In die tijd gaan de ontwikkelingen in de maatschappij, en zeker ook in het onderwijs, snel. Twee aparte scholen, twee MULO's in één dorp, is wel wat veel van het goede, redeneert men.
Er ontstaan fusiebesprekingen.
Maar zowel de Maria Reginamulo voor de meisjes als de Siardus Bogaertsmulo voor de jongens kunnen niet alle leerlingen samen in één van hun twee gebouwen herbergen.
Desondanks is op 1 augustus 1968 de samenvoeging van de beide scholen tot één instituut een feit, maar dan wel met de leerlingen verspreid over de twee gebouwen, met alle logistieke gevolgen vandien.
Het "gemengd" onderwijs krijgt haar beslag.
De fusieschool krijgt een nieuwe naam: de Edward Jenner Mavo.
De aparte meisjesmulo Maria Regina en de aparte Siardus Bogaertsmulo worden dus opgeheven.
Als op 1 augustus 1968 de Mammoetwet wordt ingevoerd en de fusie van de twee scholen plaatsvindt zijn er nog twee klassen, 3a en 4a, waarin nog alleen meisjes zitten, afkomstig van de "nonnen", terwijl 3b en 4b door alleen jongens worden bezet. De twee totaal verschillende culturen in de hogere leerjaren durft men niet gelijk te mengen, terwijl de overige lagere klassen het gemengd onderwijs al gewend zijn.
Het volgende schooljaar 1969/1970 worden de twee (examen)klassen overigens wel gemengd.

Pas op 16 december 1972 zullen zich alle leerlingen en onderwijzend personeel in één gebouw bevinden in de Edward Jennerstraat: het "oude" gebouw van de Siardus Bogaertsmulo, nog maar van tien jaar eerder, is dan uitgebreid met de nodige lokalen, de microsporthal en verdere accommodatie. Het tijdperk van de Edward Jenner Mavo kan beginnen en de school groeit uit tot een prachtige zelfstandige onderwijsinstelling:
overzichtelijk, gestructureerd en gedisciplineerd, met ongeveer 350 leerlingen en 25 leerkrachten.
Er is geen sprake meer van naar sekse gescheiden voortgezet onderwijs.
Iedereen is tevreden, behalve de "heren in Den Haag", die met VERNIEUWINGEN, veel vernielingen, kunnen beginnen!
Schaalvergroting en fusie worden de toverwoorden. De leerling lijkt op papier centraal te staan, maar in feite worden dat het systeem en het instituut!
Nog een reeks van ministers van Onderwijs zullen hun stempel op structuur en inhoud willen drukken, met als resultaat……..

En zo wordt de geliefde en gewaardeerde Edward Jenner MAVO het Scheldecollege, en nog later het Moller, en straks?♣

P.S.
Voor meer over de geschiedenis van het klooster en onderwijs verwijs ik u graag naar de artikelen in Tijding 1997-2 en Tijding 1998-1, samengesteld door Dick Adriaansen. En naar Tijding 2007-3, in een inleiding over H. Badstieber en Sjef Adriaansen, door schrijver dezes.

Van de Siardes Bogaertsmulo naar de Edward Jennermavo in ... de Edward Jennerstraat

* Zo genoemd door kapelaan Cosijn, priester van 1932-1952 in de parochie van Hoo-gerheide

**MULO: Meer Uitgebreid Lager Onderwijs
Dit schooltype bestond al bij wet sinds 1857. Bij de Schoolwet van 1920 werd de naam officieel gewijzigd in ULO.
In het spraakgebruik bleef eerstgenoemde naam, de mulo, echter nog steeds in zwang.
De laatste (M)uloexamens vonden plaats in 1971. Inhoudelijk ging alles op in MAVO.

*** Eucharistische Kruistocht – Een in 1920 opgerichte beweging, met de bedoeling de decreten van Pius X, in verband met de communie, bij vooral kinderen, ingang te doen vinden. De beweging werd in het leven geroepen door de Norbertijnen van Averbode en heeft tot 1964 onder deze naam bestaan. Deze godsdienstige stroming werd in onze streek uitgedragen door juffrouw Verplanke.

↓ Het eerste schoolkrantje : 'kijk op' de Siardus Bogaertsulo

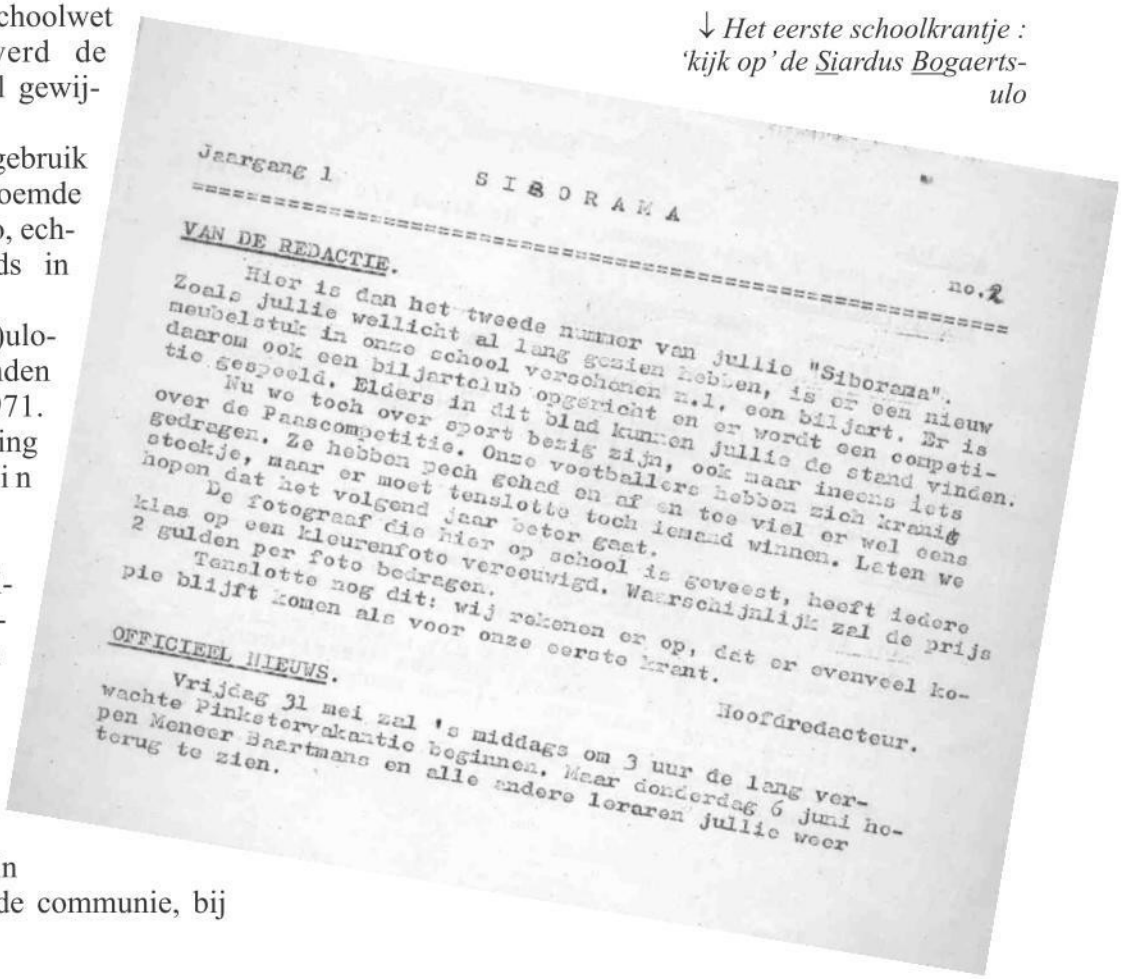

Jaargang 1 S I B O R A M A

VAN DE REDACTIE. no.2

Hier is dan het tweede nummer van jullie "Siborama". Zoals jullie wellicht al lang gezien hebben, is er een nieuw meubelstuk in onze school verschenen n.l. een biljart. Er is daarom ook een biljartclub opgericht en er wordt een competitie gespeeld. Elders in dit blad kunnen jullie de stand vinden.
Nu we toch over sport bezig zijn, ook maar ineens iets over de Paascompetitie. Onze voetballers hebben zich kranig gedragen. Ze hebben pech gehad en af en toe viel er wel eens steekje, maar er moet tenslotte toch iemand winnen. Laten we hopen dat het volgend jaar beter gaat.
De fotograaf die hier op school is geweest, heeft iedere klas op een kleurenfoto vereeuwigd. Waarschijnlijk zal de prijs 2 gulden per foto bedragen.
Tenslotte nog dit: wij rekenen er op, dat er evenveel kopie blijft komen als voor onze eerste krant.

Hoofdredacteur.

OFFICIEEL NIEUWS.

Vrijdag 31 mei zal 's middags om 3 uur de lang verwachte Pinkstervakantie beginnen. Maar donderdag 6 juni hopen Meneer Baartmans en alle andere leraren jullie weer terug te zien.

Zittend op de voorste rij v.l.n.r.:
K. Rijsdijk, A. van Gastel, P. Huismans, J. Daalmans, J. van Elzakker, C. van Zitteren en J. Rijsdijk
Tweede rij: F. van Alem, M. Nimberg, M. Kuijl, K. van Oosterhout, Jan Poulus, J. Suijkerbuijk, G. Vogels en M. Evers.
Bovenste rij:
C. Danen, P. van Elzakker, K. Kuijpers, J. van Hal, A. Dingemans, J. van Tongeren en J. Rijk.

De Maria Reginamulo in de Matthias Wolffstraat. Nu de school De Klimop

Kweekschoolherinneringen in Hoogerheide

door Ans Engbers - van Rooij

Hoewel ik op 23-10-1908 in Nuenen geboren ben, heb ik in het westen van onze provincie, in Hoogerheide, op school gezeten.
Vanaf mijn vijfde jaar ging ik in Nuenen naar de bewaarschool bij de nonnen van JMJ en daarna bij hen naar de dagschool. Dat duurde tot ik veertien was. Van toen af zat ik op de Philomenakweekschool te Hoogerheide bij nonnen van dezelfde congregatie.
De eerste keer daarheen reisde ik alleen met de trein vanaf station Eeneind, een uithoek van Nuenen. Mijn vader was daar kantoorhouder van de PTT en de trein stopte er o.a. om post op te halen. Vader kende de conducteur en die hield een oogje in het zeil. In Breda moest ik overstappen, werd in Bergen op Zoom door de directrice van de kweekschool opgehaald en verder ging het met de tram naar Hoogerheide. Mijn koffer, een houten kist met een hartje erop, was tevoren opgestuurd. De kledingstukken, die erin zaten, waren gemerkt. Dat moest. Ik had nummer 8.

De laatste twee schooljaren in Nuenen was de klas regelmatig opgesplitst in een groep die extra les kreeg in handwerken en huishoudonderwijs en een aantal, zoals mijn zus en ik, dat bijgespijkerd werd in vakken zoals aardrijkskunde, geschiedenis en Frans. Dat gebeurde voor deze kleine, selecte groep ook wel na schooltijd. Meer vooropleiding was er niet.
In Hoogerheide was ik van 1923 t/m 1927 intern. Er zaten veel leerlingen uit Zuid-Holland en weinig uit Brabant. Het waren over het algemeen novicen, toekomstige nonnen dus.

De vakken die we hadden werden bijna allemaal door een non gegeven. Wiskunde en tekenen kregen we van een man. Godsdienst gaf de rector (Goris?) die aan het Philomena gesticht verbonden was en daar ook een appartement had. In het derde jaar werd een godsdienstakte gehaald. Na het afstuderen moest ik nog twee dagen blijven om de handwerkakte te halen.

Op zondag mochten we een uur later opstaan. Na de mis was er studie van 10.00 uur tot het middageten om 12.30 uur. Als het goed weer was volgde een wandeling in de tuin met een bezoek aan de Lourdesgrot. Verder zongen we liedjes, schreven een brief naar huis en lazen, als je in de hoogste klas zat, de krant. Om 15.00 gingen we naar het lof en hadden daarna congregatie. We deden daarbij een blauw lint met medaille om. Was dat voorbij, dan mochten we boeken lezen. Soms mocht je naar klassieke muziek op de radio luisteren. Die had zuster Gijsberta met haar professiefeest van familie gekregen. Het was de eerste radio op school. Verder volgden we het schema zoals op de weekdagen.
Er werd in ieder geval ook veel gemediteerd. Er zaten bij mij in de klas novicen. Die hadden een aparte slaapafdeling. De overige leerlingen sliepen in chambrettes met een gordijn ervoor.
Er stond een bed, daarnaast een smal gangetje en dan een kastje met een schaal en een fles water om je te wassen. Geen bad, geen douches. Vuil wasgoed werd ergens in een kist verzameld. Temidden van die chambrettes was er een grotere. Daar sliep de directrice, zuster Agnes, die ons iedere morgen wekte met de woorden: "Geloofd zij Jezus Christus". Als je nog niet je bed uit was dan schoof zij het gordijn opzij.
Ze was heel stijf en streng, zowel voor zichzelf als voor ons. Je werd in haar spreekkamertje geroepen als je een reprimande kreeg. Omdat de meeste meisjes er daarna met betraande ogen uit kwamen, werd dit vertrek door ons 'het dal der tranen' genoemd. In dat

Onze dagindeling was als volgt:

06.30 uur - opstaan, daarna korte meditatie in de refter
07.00 uur - mis in de kapel
07.30 uur - ontbijt
08.00 tot 09.00 uur - studie
09.00 tot 12.30 uur - lessen
12.30 uur - middagpauze en warme maaltijd
Tijdens het eten mocht er NIET gesproken worden!
Na het eten samen afwassen.
14.00 tot 17.00 uur - lessen
17.00 uur - goûter (enkele sneetjes brood) in de refter
17.30 tot 19.30 uur - studie
19.30 uur - souper (karnemelk en brood) in de refter. Daarna recreatie, gecombineerd met verstelwerkzaamheden
21.00 uur - naar bed

Indeling van het gebouw:
Op de begane grond waren de klaslokalen en het huis van de nonnen.
De refter en recreatiezaal waren op de tweede verdieping.
De slaapzalen op de derde verdieping.

kamertje kon er, als je twijfelde of je non wilde worden, flink op je ingepraat worden.

Om de drie maanden mocht je naar huis, met kerst, Pasen en de grote vakantie. Vader haalde me dan van de trein. Het was streng op school. Tussen de vakanties door mocht je geen bezoek ontvangen en alleen om de veertien dagen op zondag een brief schrijven. Toen mijn zus na een jaar ook in Hoogerheide kwam, miste mijn vader ons zo dat hij een keer de trein nam en ons wilde bezoeken. Hij had zelfs logies geregeld. Hem werd verboden zijn dochters te zien. Na lang aandringen mocht hij een uurtje op bezoek.
Ook is het voorgekomen dat mijn ouders een keertje waren gaan fietsen en een kaart stuurden.
Daarop stonden drie kindertjes, met blote knietjes en witte sokjes, die op een hek zaten. Mijn ouders verbaasden zich erover dat hun dochters in hun brieven naar huis niet op de kaart reageerden. Navraag bij de directrice leerde dat de kaart was achtergehouden vanwege de onzedelijke afbeelding. Op een middag moesten we bij haar komen. Ze liet van een afstand de kaart zien, sprak er haar misnoegen over uit en scheurde hem voor onze ogen kapot.
Toch hadden we ook plezier. Zo werd er eens een toneelstuk gespeeld, "Jozef in de put". Mijn zus moest Jozef spelen en in de put zakken, maar ze lieten haar vallen.
Contact met mensen in het dorp was er niet. Eens in de drie maanden werd buiten het klooster een grote wandeling gemaakt. Dan moesten de rijglaarsjes met 18 gaatjes aan!
We leefden dus erg afgezonderd, hadden totaal geen inbreng, waren gezeglijk. In bijna iedere klas zaten zes gewone leerlingen en acht novicen. Van ieder klas werden er doorgaans wel drie of vier, behalve de novicen, ook non. Dit gebeurde onder invloed van het vele mediteren, bidden, de discipline en het bijna nooit buiten school zijn.Van de zes niet-novicen uit mijn klas trad ik als enige niet in. Daardoor werd ik het zwarte schaap genoemd.
Ik heb vele jaren voor de klas gestaan, alleen tijdelijk onderbroken door ontslag wegens huwelijk. In 1973 ben ik gestopt met werken en ik geniet nu al 34 jaar van mijn pensioen.
♣

Ans temidden van haar zusjes. Het zusje aan de rechterkant zat op dezelfde kweekschool.

Dertig jaar *de consjers* van Edward Jenner

In gesprek met Adrie Dingemans

Tijdens de redactievergadering van de Tijding werd het idee geboren om naast het artikel "De BIJ-verdienste van Edward Jenner" (pagina 49) een *deskundige uit eigen heem* te laten vertellen over *onze eigen* Edward Jenner.
De beoogde kandidaat was snel bepaald. Niet moeilijk, als je bedenkt dat in de redactie van de Tijding maar liefst drie oudleraren zitting hebben. Ik moest maar eens gaan praten met Adrie Dingemans, vonden ze. "Want die kan veel leutigs vertellen," was de unanieme conclusie van onze drie pedagogen. Een afspraak maken bleek geen probleem, want sinds enkele weken blijkt Adrie Dingemans conciërge af te zijn. "Formeel stop ik pas per december," legt hij uit. "Maar sinds september ben ik thuis. Ik kreeg de kans om met 61 jaar en 8 maanden gebruik te maken van de VUT. Nou, daar moest ik niet lang over nadenken."

Geboren en getogen in Hoogerheide

Amper zijn we voor ons gesprek gaan zitten of we krijgen van zijn vrouw koffie geserveerd. Een mooie gelegenheid om met Adrie zijn levensloop te bespreken. "Ik ben hier in 1946 geboren," zegt Adrie.
Hij kijkt me aan met zijn pretoogjes, die heel de avond zijn gezicht kenmerken. "Geboren op *den verwoesten 'oek* zoals we hier zeggen." De verwoeste hoek is op het eind van de Raadhuisstraat, vlakbij het fietstunneltje. Tijdens de bevrijding van Hoogerheide in 1944 werd deze omgeving vrijwel totaal verwoest.
"Nou woon ik hier nog steeds, hé? Alleen aan de andere kant van het fietstunneltje.
We hebben dit huis (op de hoek van de Nieuweweg) gekocht van mijn oom Janus.

"Maar ik heb niet *echt* heel mijn leven in Hoogerheide gewoond. In 1951 besloten mijn ouders te emigreren naar Australië.
Daar hebben we vier jaar gewoond. De reden van de emigratie was de tijdgeest. Mijn ouders hadden de oorlog meegemaakt en toen speelde de Koude Oorlog. Mijn ouders vonden het beter om hier weg te gaan. Ze waren bang voor een nieuwe wereldbrand. Die gelukkig niet ontstond. Australië bleek trouwens ook minder vertrouwd dan Hoogerheide. We misten ons heem, onze familie en het dorp waar we vrijwel iedereen kenden.
In 1955 kwamen we terug en mijn vader begon opnieuw z'n kapperszaak.
Ik ging naar de lagere school. Gevolgd door de LTS en de kapperschool in Rotterdam, waarna ik bij mijn ouders in de kapperszaak ging werken."

Conciërge - voor tijdelijk

"In 1977 ging ik over naar de mavo.
Ik werd daar conciërge. Een tijdelijke baan, die uiteindelijk dertig jaar zou duren. Formeel tot december van dit jaar, hé?"

Adrie kijkt me aan. We lachen. Zijn tijdelijke baan bleek net het kwartje van Kok te zijn: tijdelijk, maar feitelijk voor onbepaalde tijd.
Ik vraag naar zijn

functieomschrijving.
"Het vak van *consjers* is eigenlijk niet te omschrijven," zegt Adrie. "Je groeit er in. In het begin was het overzichtelijk simpel. Ik moest koffie maken en veel achter de stencilmachine werken. Proefwerkboekjes maken en zo. Maar al snel kreeg ik meer op mijn bordje. Mijn werk werd steeds meer leerlinggericht."
We drinken koffie en praten over de leraren van dertig jaar geleden. Direct noemt Adrie de naam van Jan van Tongeren. "Dat was *de* leraar!" zegt hij overtuigend. "Da was ne kèrel! Bij die man wist je waar je aan toe was. Die liet dat luid en voelbaar merken. Da was zo in die tijd. Nou zou da nie meer kunnen. Maar toen wel. Jan van Tongeren gaf geschiedenis en Franse les. Hij was zeer geliefd. Hij is medio de negentiger jaren gestopt. Nadat hij bij ons weg was, bleven de mensen naar hem vragen. *Hoe is het met Jan?* vroegen ze steeds als ze me zagen. Alle leerlingen spraken over hem. Ja, die Jan van Tongeren was niet alleen een echte leraar van de ouwe stempel, maar vooral zeer geliefd."

In het begin erg wennen
Ik vraag of de overgang van kapperszaak naar school groot was.
"In het begin was het erg wennen. Ik had een hele andere verwachting. Ik dacht dat een school een instelling was voor kinderen. Maar het bleek – reeds in 1977 – een commerciële onderneming. Het aantal leerlingen was allesbepalend."
Adrie vertelt hoe hij in de begintijd schrok.
Een leerling - die niet goed presteerde - moest volgens een leraar een ander schooladvies krijgen. Maar dat was onbespreekbaar. Die leerling moest binnenboord blijven. "Dat is eigenlijk altijd zo gebleven," vervolgt hij. "Tot de overgang van Edward Jenner naar Moller. We werden toen vmbo. De laagste schuif in het schoolstelsel."

Ruim 2.000 leerlingen
Ik vraag hoeveel leerlingen Adrie meegemaakt heeft. Hij becijfert dat er zo'n 65 per jaar afstudeerden, dus over 30 jaar moeten dat er meer dan 2.000 geweest zijn.
Ik vraag naar het verschil tussen de leerlingen van toen en nu.
"Ze zijn veel assertiever geworden," zegt hij diplomatiek. "Ik vertelde je al, dat ik vrij snel na mijn aanstelling steeds meer op mijn bordje kreeg, hé? Mijn werk werd steeds meer leerlingenbegeleiding. Dat wil zeggen: algemeen toezicht houden en straftoezicht. Kinderen blijven altijd kinderen. Hun ouders veranderen wel. In de loop der jaren veranderde de maatschappij en daarmee de ouders.
Die werden moeilijker, argwanend en negatiever. Ze gingen ook beiden werken.
Dat was voor mij goed te merken.

Jan van Tongeren

De eerste jaren, als ik om kwart voor acht 's morgens op school was, was ik de eerst aanwezige. Nu stonden er al kinderen te wachten. Sleutelkinderen met cola."
Met de maatschappij en de ouders verandert ook het gedrag van de kinderen. Gedrag en fatsoen zijn twee aspecten.
Fatsoen is van alle tijden. Daar word en werd je op aangesproken. "Alleen vroeger werd dat misschien meer geaccepteerd," vertelt Adrie. "Ik kwam een tijd geleden een oudleerlinge tegen. Die zei *consjers ik heb iets van u geleerd!*
Zou het? vroeg ik. Ze vertelde dat ik haar er ooit op had gewezen dat ze een hele leuke meid was, maar … dat wat uit haar mondje kwam, daar niet bij paste."

Andere normen en waarden
Het voorbeeld van zojuist doet me vragen of het toen net zo was als nu. Dat blijkt min of meer waar te zijn. "Die *jong,*" vertelt Adrie, "blijven altijd kinderen.
Ze zijn alleen veel meer gebekt tegenwoordig. En ze worden via de media, computerspelletjes en door hun omgeving meer beïnvloed. Maar er zijn er altijd bij die méér lef hebben en andere kinderen opjutten. Zo van durfde-gij-da?"
Hij noemt een recent voorbeeld. Op weg door de school en aula passeerde hij een groep kinderen. Opeens werd hij aangeroepen door één van die *jong*.
"Die riep: *conciërge doe jij het nog altijd?*
Ik antwoordde terwijl ik verder liep, ja zeker! Elke morgen eet ik twee boterhammen en elke middag een stuk of drie. Ik begreep best dat dit een vorm van lef was van dat *jong.* Wat ik al zei, ze jutten elkaar op. Kinderen blijven kinderen. Maar zo'n expliciete vraag over seks werd dertig jaar geleden niet hardop in school naar je geroepen. Ook kwam het toen niet voor dat een leerling die de klas uitgestuurd werd scheldwoorden riep naar de leerkracht, zoals lul of kutwijf."
Ik vraag hoe die *jong* hem meestal aanspraken. "Als ze me nodig hadden zeiden ze *meneer* of *conciërge*.
Dat is altijd zo geweest.

Leerlingenbegeleiding
Adrie herhaalt dat zijn werk steeds meer leerlingenbegeleiding werd. "Dat moet je leren door ervaring. Je ontwikkelt daar een gevoel bij. Mijn opvolger zal dat ook moeten leren. Ik heb hem slechts een halve dag mogen inwerken."
Ik vraag hoe in de begeleiding de grootste verandering heeft plaatsgevonden.

"Dat zit bij de ouders. Vroeger als een leerling iets verprutst had, vielen ouders je nooit af als hun kinderen straf kregen. Soms deden ze er zelf nog een schepje bovenop als ze vernamen dat hun kind straf had gekregen in school. Dat is veranderd."
Hij verhaalt hoe tegenwoordig al die *jong* de beschikking hebben over een telefoon.
Met vaak de nodige overlast in school. "Wanneer dat uit de hand loopt, wordt zo'n gsm afgepakt. Er wordt een sticker opgeplakt met de naam van de leerling er op en vervolgens belandt da ding voor een week in de kluis. Nu komt het voor dat ouders 's avonds opbellen en die gsm direct opeisen. Vroeger zei ik nadien: zoiets heb ik nog nooit meegemaakt.
Nu komt een dergelijke situatie wekelijks voor. Dit soort veranderingen zie je overigens bij zowel ouders als kinderen. Ze zijn

niet alleen assertiever, maar ook beter geïnformeerd. Ik heb zelfs meegemaakt dat we als straf – laten we zeggen – een gsm hadden afgepakt. Toen werd ik opgebeld door een ouder die op internet had nagekeken of we wel *bevoegd waren tot inbeslagname*. Toen dat volgens die ouder zo niet bleek te zijn, eiste hij op hoge toon het spul terug. Voor ons schoolreglement was er totaal geen begrip."

Kinderen blijven kinderen
Adrie herhaalt het deze avond meerdere malen. "Maar er verandert stiekem wel veel." Als voorbeeld noemt hij het computerlokaal. Na schooltijd mogen de leerlingen daar gebruik van maken. Hij bemerkte dat zodra de deur open ging ze massaal en bijna vechtend de klas in stormden, om als eerste bij de snelste pc te kunnen zijn. "Daar zaten

ze dan met vierkante oogjes voor hun scherm. Druk spelend met de geavanceerde computerspellen. Nou ben ik een echte vogelliefhebber. Dus riep ik dan wel eens: *Kijk eens buiten, wat is dat voor een vogel?* Even keken ze dan naar buiten. Geen één die het wist. Ze herkennen het verschil niet meer tussen - bij wijze van spreken - een kraai, een merel of een lijster. Het interesseert ze ook niet meer. Ze zijn alleen verzot op digitale techniek."
Ik vraag of kinderen die's morgens al *voor* schooltijd komen, wellicht ook *na* schooltijd blijven hangen.
"Ja, ook na schooltijd zie je tegenwoordig kinderen rondhangen. Ik vroeg ze dan: *motte-gij nie naar huis?* Regelmatig hoorde ik dan: *Nee, want d'r is toch niemand thuis.*"

Hangjongeren
Wat ook veranderde was de bereidheid tot luisteren. "Voor ons schoolplein hingen regelmatig jongeren rond, van rond de twintig jaar. Vroeger kon je daar op af stappen en vragen: *Wat doen jullie hier?* Dan gingen ze schoorvoetend weg. Nu krijg je commentaar. Opmerkingen te horen als *de straat is voor iedereen*. Maar omdat ze onze eigen kinderen de weg belemmeren bij het verlaten van het schoolplein, moest je blijven aandringen.
Ook als ze er stonden met draaiende brommers, terwijl op korte afstand proefwerken werden gehouden of examens. Dat leidt uiteraard af en is hoogst ongewenst. Vroeger kreeg je daarvoor begrip. Tegenwoordig een grote mond.

Opmerkelijke uitzondering
Niets is menselijker dan verrast worden.
Dat blijkt uit een verhaal dat Adrie aansluitend opdist.
"We kregen ook eens een knul vanuit Bergen op onze school. Die moest daar weg. Hij kwam bij ons de laatste maanden voor zijn examen. Een flinke knul van pakweg twee meter hoog en één meter breed.
Maar erg lastig. Ik stapte op een gegeven moment op hem af en pakte hem bij zijn oorlel, terwijl ik hem influisterde da we da bij ons nie deeje. Dat liep goed af.
Een paar maanden later haalde hij zijn diploma. Groot was mijn verbazing toen na de

diploma- uitreiking een vrouw op me af kwam met een doos sigaren. Om te bedanken, zei ze. Ik vertelde dat onze directeur verderop stond. Ik had de situatie verkeerd ingeschat. Die doos sigaren was voor mij. Want zo zei ze: *Gij zijt den eersten die mijn zoon durfde aan te pakken. Nooit heeft iemand mijn zoon zo gecorrigeerd.*"

Isoleren
De toegenomen assertiviteit van die *jong* vergde ook tactiek. "Dat leerde ik uit ervaring. Als er bijvoorbeeld in de aula een groep vervelend deed, moest je daar nooit de leiders op aanspreken. Ik liet ze na schooltijd bij me komen. Alleen. Dan bleek dat zo'n *jong* vaak nog een onschuldig kind was. Met geloken ogen bekende zo iemand dan vaak zijn ongepaste gedrag. Terwijl in de groep juist het tegendeel bereikt zou zijn. Een grote mond en bijval van de omstanders. Dat is tactiek die je leert uit ervaring. Maar je kunt het ook flink mis hebben. Ze leren veel van tv en de media. In plaats van schuld te bekennen, zijn er ook zo assertief – of moet ik zeggen astrant – dat ze je rustig recht in je gezicht durven zeggen: *bewijs het maar eens*."

Op eieren
We praten verder over de tactiek en de ervaring van Adrie. Beiden hebben we inmiddels een glas Spa om onze keel te smeren. Sinds

half acht zijn we al bijna twee uur aan het praten. Steeds over de maatschappelijke veranderingen op school.
"De laatste jaren had ik ook het gevoel dat ik steeds meer op eieren moest lopen," bekent Adrie spontaan.
"De jeugd werd niet alleen steeds assertiever, maar ook steeds slimmer.
Slimmer in spelletjes spelen. Ook in de zin van je er inluizen. Misschien kwam dat gevoel ook door berichten in de media. Maar ik had het gevoel, dat ik steeds beter op

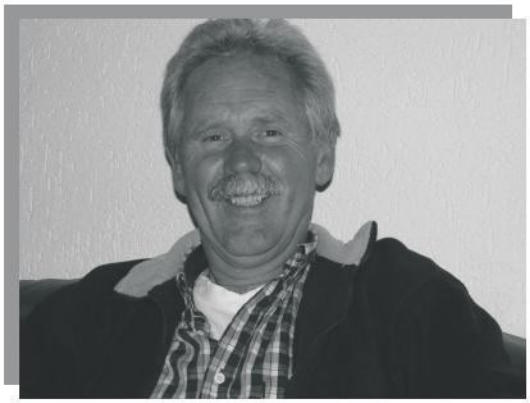

moest passen met wat ik zei of deed. Voor je het weet kun je tegenwoordig ergens van beticht worden. Denk maar aan machtsmisbruik, geweld of zelfs seksueel misbruik. Als een kind zoiets zegt, ben je zonder meer onmiddellijk verdacht en word je voor je het weet op non-actief gesteld. Zelfs, als je al tientallen jaren ergens werkt met goede staat van dienst. Ook van je collega's krijg je geen bijval of het voordeel van de twijfel. Eerst moet maar bewezen worden dat jij onschuldig bent. Die *jong* van tegenwoordig weten dat en kunnen zoiets uitbuiten. Ik paste in ieder geval op mijn tellen, liep soms gevoelsmatig echt op eieren."

Absentieboek

Het bijhouden van het absentieboek is ook de taak van een conciërge. Altijd ook zo geweest. "Voor schooltijd krijg je ziekmeldingen die je noteert. Daarna ga je de klassen langs om te vergelijken. In het geval dat er - zonder absentiemelding - kinderen ontbraken, ging ik nabellen.
Vroeger was er altijd wel een ouder, meestal de moeder, thuis. Nu beide ouders werken is dat niet meer vanzelfsprekend. Vanwege de nummerherkenning kunnen ze ook zien dat de school belt. Ik heb meegemaakt dat zo'n *jong* met verdraaide stem zijn moeder nadeed. Soms zelfs zei: *U spreekt met de moeder van ....*"
We lachen er hartelijk om.

Bedrog en diefstal

Niet altijd was iedereen onschuldig.
Bedrog en diefstal kwam ook in school voor. Adrie herinnert zich dat met Sinterklaas een meisje beweerde dat haar nieuwe laarzen gestolen waren. Ze bleken achteraf gewoon onder haar bed te staan.
Ook heeft hij meegemaakt dat er geld was gestolen. Een flink bedrag van meer dan 1000 gulden. Toen ik het ontdekte ging ik naar Van Hal. Die stelde voor dat ik zou nagaan wie er die middag bij het geld had *kunnen* komen. Uit die lijst schreven we ieder vijf namen op van de kinderen die we verdacht meenden te mogen kunnen noemen. Beiden hadden we bovenaan twee dezelfde namen staan! Met een smoes gingen we er op af. Zogezegd omdat we een bepaald boek nodig hadden.
En ja hoor, we hadden geluk. Behalve het boek kwam uit de schooltas ook een broodtrommeltje. Met het gestolen geld.
De dader is uiteraard van school verwijderd, maar voor ons liep de diefstal goed af."

Feestavond

De Edward Jenner had net zoals elke school regelmatig feestavonden. Op zo'n schoolfuif mocht alleen frisdrank gedronken worden. Alcohol was verboden.
"Maar ja, je bent jong en je wilt wat. Helaas leer je door ervaring. Er zijn er altijd wel een paar die proberen alcohol binnen te smokkelen. Ze vallen op door hun gedrag. Ik zag eens een groep jongens bij elkaar klitten en voelde het gelijk. Ik er op af. Geleidelijk liepen een paar omstanders weg, maar eentje bleef krampachting bij de muur staan. Ik zei: *wat sta je toch moeilijk?* Toen hij loskwam van zijn steunende houding tegen de muur, kwam de aap uit de mouw. Hij probeerde een fles jonge klare te verbergen."

De lerarenkamer
Leraren hadden vroeger veel meer status dan nu. Of ze dachten het wellicht. Dat was altijd goed te merken en te horen in de lerarenkamer. Sommigen hadden hun *heilige huisjes* en die verdedigden ze heftig in debat met elkaar in de lerarenkamer.
De laatste jaren werd dat minder en verdween het fenomeen grotendeels. Iedereen is tegenwoordig hoog opgeleid en goed geïnformeerd. Dus die *heilige huisjes* of *ivoren torens* zijn er niet meer of blijken niet staande te kunnen worden gehouden.
Vroeger hadden leraren ook bijnamen.
Sommigen zelfs zo hardnekkig dat de kinderen (en hun ouders) de echte naam van een leraar niet eens kenden.
Ik heb meegemaakt dat ze mij naar meneer …. vroegen. Dat was dus zijn bijnaam.
Trouwens ik ben nu grijs, maar vroeger was ik donker. Mij noemden ze toen *Magnum,* naar de tv- serie met Tom Selleck. Laatst riep een leerling ook Magnum naar me, maar ik denk dat hij bij het roepen van Magnum aan ijs dacht."

Van Edward Jenner naar Moller
Over veranderingen gesproken. Ik vraag Adrie naar de sterkste verandering in zijn 30-jarige loopbaan. Zonder aarzelen noemt hij de samenvoeging van de mavo met het Moller. Dat was een cultuurschok!
"We kregen 80 leerlingen uit Ossendrecht, toen we van mavo overgingen naar vmbo. Die waren veel directer en veel beweeglijker dan onze kinderen. Die van ons waren slimmer en geniepiger. Dat was een groot verschil. Een heel andere cultuur. We hebben daar lang aan moeten wennen. We konden er soms ook niet goed weg mee. Er zijn heel wat vergaderingen aan gespendeerd."
Niet alleen de overgang naar het Moller bracht overigens spanning.
"In de dertig jaar dat ik op het Edward Jenner conciërge ben geweest, hing er altijd wel *iets* in de lucht. Eerst was er de fusie met de huishoudschool, daarna de sluiting van de mavo in Huijbergen. Pas op het laatst de fusie met Bergen op Zoom en Ossendrecht.

Andere culturen
Naast de geleidelijke schaalvergroting bracht ook de multiculturele samenleving verandering met zich mee. "Toen ik begon waren er geen allochtonen. Nu wel. Nog niet veel, maar het komt steeds vaker voor dat allochtone kinderen hier schoolgaan.
Van huis uit, je mag het eigenlijk niet zeggen, hebben die toch een andere cultuur. Dat was goed te merken bij de absentiebriefjes. Wellicht omdat hun ouders geen Nederlands konden schrijven, schreven ze zelf hun ziektebriefjes. Veel briefjes. Vergeleken met het gemiddelde, zag ik dat ze soms wel 27 keer per jaar *naar de dokter* moesten.
Begin jaren vijftig was Hoogerheide nog echt een dorp. Toen de vliegbasis opkwam, kwamen hier ook mensen van buitenaf. Vaak beter opgeleid en beter gebekt. Die groeiden tot 49% van de bevolking. Ons dialect verstonden ze niet. De eersten die kwamen vertrokken vaak weer na een paar jaar, om elders carrière te maken. Ook dat was een cultuurschok, maar minder indringend en zeker niet blijvend. De laatste decennia is dat wel het geval gebleken. De cultuur die we hadden verdwijnt. Geleidelijk én voorgoed.

Drukke jeugd
Markant voor de verandering is het steeds drukker wordende gedrag van die *jong*, meent Adrie. Hij heeft uit waarneming zijn beeld gevormd.
"De jeugd wordt steeds lawaaieriger. Ze schreeuwen tegen elkaar. Ze kwekken voortdurend door elkaar heen. Ik ging steeds vaker op afstand naar ze staan kijken. Vanwege het door-elkaar-gekrijs, verstond ik er niks meer van. Maar misschien lag dat ook wel aan mijn ouderwordende gehoor," zegt hij lachend.
"Die *jong* van tegenwoordig kunnen d'r misschien zelf wel niks aan doen. Ze hebben ook steeds vaker afwijkingen. Witte hoeveel er Ritalin gebruiken? Kende da? Veel kinderen hebben overigens geen afwijking, denk ik,

maar gewoon aandacht te kort. Of aandacht te veel. Zeker als beide ouders werken en vroeg van huis gaan en laat thuis komen.
Maar hoe dan ook. Ze zijn drukker en overschreeuwen elkaar. Ze kunnen - lijkt het - ook niks meer organiseren. Zoals een eindejaarsfeest. Ze vormen geen groep meer. Ze hebben alleen hun eigen ideeën. Zodoende doen ze niks samen met anderen. Ze luisteren ook niet naar elkaar. Misschien komt dat omdat ze vrijwel allemaal uit kleine gezinnen komen, veel alleen zijn en niet meer leren om *samen* te leven."

Te druk?
Kinderen hebben het steeds drukker. Ze moeten van alles. Ook als ze groter worden is er veel meer dan vroeger dat op de loer ligt. "Dan heb ik het niet over drugs en drank, hé? Maar over de vele mogelijkheden die er tegenwoordig zijn. En over de vele hebbedingetjes die je *moet* hebben. Vooral steeds het nieuwste.

Niet alleen in techniek, maar ook in merkkleding. Zonder merk hoor je er niet bij. Ze speuren bij elkaar naar merkbevestigingen. Ook bij mij. Dan vragen ze: *Consjers, wat voor merk kleren draag jij?* Nou, ik heb geen merk. Als het schoon is en niet stuk vind ik het prima.
Maar de jeugd niet. Die wordt steeds extremer. Ook bij alles wat ze durven vragen en zeggen. Dat alles bij elkaar zijn de grootste veranderingen die ik in mijn dertig jaar heb ervaren."

Personeel
Terloops hadden we het eerder over de *heilige huisjes debatten* van de leraren.
"Witte wa ook veranderd is?" vraagt Adrie. "D'r loopt tegenwoordig meer personeel *buiten* de klas, dan er *vóór* de klas staat. Allemaal specialisten. Om de kinderen te begeleiden. Specialisten voor moeilijk lerende kinderen, voor dyslexie, ADHD, autisme, psychische problemen, relatieproblemen, enz. Als er geen kinderen met problemen naar hen komen, zoeken ze ze zelf op met gerichte vragenlijsten! Zo houden ze zichzelf in stand."

Afronding
We ronden af. Het is geen avond geworden met alleen *leutige* verhalen. Maar een goed gesprek over dertig jaar verandering in de Zuidwesthoek. Adrie is geen conciërge meer. Hij heeft nu tijd voor zijn duiven, zijn kleinkinderen, zijn vrouw en voor allerlei klusjes in en rond het huis.
Een huis waar hij het prima naar zijn zin heeft. Op de 'verwoeste hoek' van Hoogerheide. "Ik wil hier blijven wonen tot ze me er uit moeten dragen," zegt hij lachend. "Het niet langer dagelijks op school zijn went snel. Ook het jezelf bezig houden thuis. Vandaag was het slecht weer en heb ik een groot deel van de dag tv gekeken. Ook dat is één van de grootste veranderingen in dertig jaar."♣

Hoogerheide, 26 september 2007
Adrie Dobbelaar

De BIJ-verdienste van Edward Jenner

Veertig jaar geleden - 1 augustus 1968 - ontstond in Hoogerheide de eerste gemengde ulo uit een samensmelting van een jongens- en een meisjesschool. Deze school kwam te staan in de Edward Jennerstraat en werd dan ook de Edward Jennerschool gedoopt. Nu is het algemeen bekend dat deze heer Jenner het pokvaccin heeft "uitgevonden", maar wist u dat hij ook het geheim van de koekoek ontraadselde?! In het tijdschrift Natuur Wetenschap en Techniek, oktobernummer 2006 vonden we het onderstaande artikel hierover, dat we u niet wilden onthouden. Elders in deze Tijding meer over de school zelf. (Red.)

De wereldwijde uitroeiing van de pokken is één van de mijlpalen van de moderne geneeskunde. Twee eeuwen geleden zette Edward Jenner de eerste belangrijke stap met de ontwikkeling van het pokkenvaccin. Jenner was een Engelse arts, met hart en ziel verknocht aan het platteland. In zijn vrije tijd trok hij vaak de natuur in en bestudeerde het gedrag van vogels, maar vooral de koekoek. Al ver voor de ontwikkeling van z'n vaccin verwierf hij wetenschappelijke status met onderzoek naar het bijzondere nestgedrag van de koekoek.

Londen

Edward Jenner was een echte plattelandsjongen, levenslang verbonden met zijn geboorteplaats Berkeley in het graafschap Gloucestershire. Al jong ging hij op pad door bossen en weilanden op zoek naar eieren en trok hij langs de riviermonding van de Severn op zoek naar fossielen. Op zijn veertiende ging Jenner in de leer bij een nabijgelegen dokterspraktijk, waar hij de basis legde voor zijn medische opleiding. Zeven jaar later vertrok hij voor de afronding van zijn studie naar het Londense St. George's Hospital, als student van John Hunter. Die keuze bleek bepalend voor de rest van zijn leven. In Londen verbleef Jenner in het huis van Hunter, waar het onderricht gewoon verder ging. In de autopsieruimte in de kelder kreeg hij zes dagen per week, om zes uur 's ochtends, onderricht in anatomie en fysiologie.

Misvatting

De plattelandsarts Edward Jenner helderde een misvatting over het gedrag van de baby-koekoek op, die door Aristoteles in de wereld geholpen was en daarna nooit meer echt onderzocht.

Tijdgebrek

Jenner verrichtte ook onderzoek naar overwintering van trekvogels, maar geleidelijk aan werd dat werk verdrongen door zijn aandacht voor de pokken. Pas na zijn dood is Jenners studie over trekvogels door zijn neef gepubliceerd. De ontwikkeling van het vaccin tegen pokken is een schoolvoorbeeld van scherp observeren, experimenteren, precisie en doorzettingsvermogen.

Twintig jaar onderzoek is voorafgegaan aan de eerste vaccinatie in 1796. Wat begon met de opmerking van een melkmeisje dat ze de pokken niet kon krijgen omdat ze al eens koepokken had gehad, eindigde met de wereldwijde uitroeiing van het pokkenvirus ruim tweehonderd jaar later.

Hoewel het onderzoek aan de koekoek inhoudelijk niets van doen heeft met zijn werk aan de pokken, is er een grote overeenkomst in de wijze van aanpak. Hunter was weliswaar al overleden, maar de invloed van de mentor was nog steeds merkbaar. Sommigen stelden zelfs, dat als de contacten tussen Hunter en Jenner na diens vertrek uit Londen niet waren voortgezet, Jenner niet verder was gekomen dan een artsenpraktijk en wellicht wat notities op het gebied van ornithologie en anatomie, simpelweg vanwege een gebrek aan ambitie.

Koekoeksjong

19 juni 1787 ziet Edward Jenner met eigen ogen hoe een één dag oud koekoeksjong (Cuculus canorus) een heggemus (Prunella modulars) zonder pardon uit diens eigen nest duwt. Eindelijk was het mysterie opgelost. Weliswaar was het parasitaire nestgedrag van de koekoek al eeuwen bekend, maar de wijze waaarop het broedsel van de gastvrouw uit het nest verdween was nog altijd een groot raadsel. Aristoteles schreef dat de koekoek pas nadat die volgroeid was de andere vogels uit het nest werkte. Sommige onderzoekers uit de tijd van Jenner dachten dat de moederkoekoek de legale nestbewoners opat of dat ze simpelweg verhongerden omdat het koekoekskind al het voedsel opeiste. Nog gruwelijker was de suggestie dat de gastvrouw zélf haar eigen kinderen doodde en ze vervolgens liet verslinden door het koekoeksjong, alleen maar omdat ze de koekoek mooier vond dan haar eigen kroost.

Na zijn studie keerde Jenner zo snel mogelijk terug naar een eigen praktijk in Berkeley, ondanks verwoede pogingen van Hunter om hem in Londen te houden.

Leren op afstand

Maar Hunter verloor zijn pupil niet uit het oog en tot aan Hunters dood onderhielden ze een intensieve briefwisseling. Alleen Hunters brieven zijn bewaard gebleven, maar daaruit blijkt dat Hunter hem instrueerde om alles wat maar met dieren te maken had te verzamelen en op te sturen naar Londen. Jenner voerde ook experimenten uit in opdracht.
Hunter zorgde op zijn beurt voor meetapparatuur. Ondertussen voerde Jenner ook nog zijn eigen praktijk. Indien nodig, verstrekte Hunter bij wijze van beloning adviezen over de behandeling van Jenners patiënten.

Observeren

Jenner had altijd al grote belangstelling gehad voor trekvogels als de koekoek. Maar het was weer Hunter die voorstelde om zijn ethologische studie naar de koekoek op schrift te stellen, zodat hij toegelaten zou worden tot de prestigieuze Royal Society.
Jenner observeerde de nesten van verschillende vogelsoorten waarin een koekoek haar ei had gelegd, vooral die van de heggenmus.
Iedere keer weer trof hij buiten het nest een ravage aan van dode jonge vogeltjes en al dan niet gebroken eieren, terwijl in het nest één koekoeksjong zich tegoed deed aan al het aangesleepte voedsel. Eerst schreef hij nog dat vrijwel zeker de gastmoeder de eieren eruit werkte.

Maar al snel ziet hij met eigen ogen dat een jonge koekoek zelf de moorddadige handeling verricht.
De kleine koekoek legt met zijn vleugels het ei of het kuiken op zijn rug, beweegt achterwaarts naar de rand van het nest en duwt het slachtoffer over de rand.
Met het adagium van Hunter in het achterhoofd *'Why think? Try the experiment!'*, legde Jenner intacte eieren terug, om ze de volgende dag weer naast het nest te vinden. Hij immobiliseerde het koekoeksjong met kleine loden gewichtjes, waarna het oorspronkelijke broedsel inderdaad in het nest bleef. Ook legde hij te zware vogels in het nest, waarna de koekoek voortdurend onrustig bleef.
Na publicatie van zijn *Observations on the Natural History of the Cuckoo* in 1788 krijgt hij eerst vrachten kritiek over zich heen. Men geloofde gewoon niet dat zo'n klein vogeltje tot zoiets misdadigs in staat was ♣

Mun jirste koersfiets

Ongeveer fjeertug jaor geleeje liep iek meej dun baos van un grwôôte vaarekusfokkerij dur un grwôôte vaarekusstal waor ôônderde vaarekus ien zaote. Iek was toen timmerman en dur moes ut jin en t'ââander verâândert worre aon die kwôôi vanwêêge de iezelaosiej
Aon ut end van die lange kwôôi moesse we ôôver 'ne grwôôte wêêgschaol lwôôpe waor de vaarekus alle wêêke gewôôge moesse worre.
We blêêve effekes stilstaon op dieje wêêgschaol en we zooge da de wèèzer stil bleef staon bij tweejôônderd en zeuve kieloow.
We kêêke mekaor ies aon en iek zeej têêge dun baos: "Amaj, gij weeg d'ok nie wèènug, volges mèèn zèède gij vus te zwaor."
IJ zeej: "Iek zal dur ies afgaon, dan kuune me zien watter ôôverbleft."
Nou, ij gong ur af en iek verschoot dat ur nog ôôndertenvier kie-loow bleef staon.
Toen iek saovus

tuis kwââm zeej iek têêge ôôs vrouw:
"Iek em vanachtermiddeget op un soort baskwiel gestaon en iek wêêg dur d'ôôndert kieloow, das vus te veul vur mèèn en iek em onderwêêges naor uis bedocht da'k daor mar ies wa aon mot doen en da'k mar ies 'ne koersfiets gaon kwôôpe, dan kan iek ur misschient wel un kieloow of tien afrije".
Zoow gezêêd, zoow gedaon. Op aonraoje van un vriend van me die vroeger nog koersrijer gewiest was moes iek mar begiene mee un twiddaans fiets, agget dan sewèèle wa têêgevalt op zoown koersfiets dan edder toch nie teveul cente ingestôôke, zeej tie.

IJ stuurde me naor de Nuuwmoer, net over de grêêns. Daor wôônde 'ne gepensjeneerde fietsemaoker die as tèèdverdrèèf en om nog wa bij te verdiene un andeltje oj in twiddââns koersfietse. De Zotte van Oers jêêtte ie.
De Zotte van Oers wôônde neffe un schwôône fietsezaok van zunne zeun. Toen iek daor oj uitgelêêd wak kwam doen en dagget nie te veul moog koste noom t' ie me meej naor un schuurke aachter op de waarf da vol loog meej freems vur koersfietse.
IJ scharrelde daor wa rond en aolde ur naor wa zoeke en schuive un rwôôj freem uit.
IJ zeej: "Kek manneke, da d'ies jouw maot, daor maok iek nog un schwôôn koersveloowke van."
Iek zeej: "Jao, das goed, mar wa gaot da koste?"
"Da wêêt iek nog niej", zeej t'ie, "mar komt um naoste wêêk mar aole, dan ies tie klaor." Ieke dun âândere week wir trug naor de Zotte van Oers en daor stong munne jirste koersfiets. IJ zoog er mwôôi uit en iek moes bij um ien de straot un rondje fietse, dan kon ij zien of ut zaol en ut stuur goed stonge.
Alles wier nog wa bijgesteld en iek kon aon mun toerfiets lwôôpbaon begiene.
"En wa zen de koste", vroog iek aon Van Oers.
IJ zeej: "Da wêêt ik nog niej, gao d'eerst van de wêêk mar ies wa fietse en dan kom d'um mar betaole."
"Jao mar", zeej iek, "Gij ken mèèn jêêlemaol nie, iek kan toch zoow mar nie wegrijje!"
"Awwel", zeej t'ie, "gij ziet ur nogal n'un sirrieuze vent uit en iek denk da'k jouw wel kan vertrouwe."
D'âândere week zen iek wir teruggegaon, mar ij oj ut nog nie uitgerêêkend.
"Jao mar", zeej iek, "motte ies kom-af maoke want iek zen nie mjêêr van zins om nog ies terug te komme."
Toen begon ie wa te rêêkene op dun aachterkâânt van de Gazet van Antwaarpe en vur ôôndertnêêgetig gulde was iek de kontente bezitter van mun jirste koersfiets.
Nou, ut was gin miskwôôp want iek em ur zes jaor meej gereeje en de liefhebberij van ut toerfietse ies naor fjeertig jaor nog nie ôôver.
Iek emmer nog altij lol ien.♣

Willy Groffen,
Namens de Werkgroep Dialecten van Heemkundekring 't Zuidkwartier

DERTIG JAAR LEVEN, WONEN EN WERKEN IN HUIJBERGEN

de persoonlijke beleving, het waarderen van het verblijf in deze streek

door Ed. van Dommelen

Ik heb in vijf plaatsen gewoond. Geboren in 1934 en getogen in het Zeeuws(ch) Vlaamse Westdorpe, gelegen op de grens met België. Een dorp met een ten opzichte van de buurtdorpen, Axel en Sas van Gent sterk afwijkend dialect. Yvan Heylens bezong zijn gevoelens in een dialect dat nauw overeenkomt met het Westdorpse. Een dijkdorp, het op een na langste in zijn soort in Nederland. Een dorp met veel "grote boeren" en velen die toen in de landbouw hun brood verdienden. Daar heb ik voor het eerst van het bestaan van Huijbergen gehoord. Veel boerenzoons studeerden er bij de Broeders van Huijbergen. Een praktisch geheel rooms-katholieke gemeenschap. Ook de voetbalclub RIA, nu RIA W had daarmee in haar naam een relatie. Niet wat u zou denken. De afkorting verbergt namelijk de betekenis "Rooms(ch) In Alles".

Philippine was mijn volgende woonplaats. Mijn vader was in het gebied rondom die plaats groepscommandant van de rijkspolitie. Philippine was een vissersplaats met "mosselbazen" en "mosselvissers". In de tijd dat ik er woonde verdween die visserij o.m. naar plaatsen als Yerseke en Harlingen. In dienst van de gemeente Philippine ben ik als "volontair" mijn ambtelijke loopbaan begonnen. Ook was ik daar onder meer hopman van de verkenners en heb er mijn echtgenote ontdekt. Zij was er akela bij de welpen.

Een korte tussenpauze van verblijf in Sas van Gent, als gevolg van de benoeming van mijn vader aldaar, volgde. Sas van Gent, in de volksmond Sas, was een dorp met veel industrie langs het kanaal Gent-Terneuzen. Mijn dorp, de verenigingen en het werk, bleef Philippine. En zo vestigden wij ons in 1960 na benoeming aldaar bij de gemeente Hooge en Lage Zwaluwe en na ons in Philippine voltrokken huwelijk in Hooge Zwaluwe. Een plaats, die scheiding vormde tussen het protestants en het rooms- katholiek gedeelte. Ten Noorden was men protestant en ten zuiden rooms-katholiek. Wij woonden in het niet-katholieke gedeelte. De beide kinderen zijn er geboren. Onze nevenactiviteiten lagen onder meer op het terrein van jeugdwerk en wielersport en ad hoc in steun aan vele activiteiten. Persoonlijk heb ik van daaruit in de politiek (KVP) regionaal, provinciaal en landelijk, een aantal bestuurlijke functies vervuld.

Na zeventien jaar Zwaluwnaar te zijn geweest namen we afscheid van de gemeente, de kerkdorpen Hooge Zwaluwe, Lage Zwaluwe en Moerdijk, de regio en van vele vrienden en bekenden.

Huijbergen was door mijn benoeming aldaar per 16 mei 1977 tot burgemeester-secretaris onze nieuwe woonplaats en werkplek.

Spelen kinderen die de basisschool bezoeken een belangrijke rol bij het "ontmoeten" van mededorpsgenoten; die tijd lag achter ons. Het werk vormde de in- en toegang. Het op vele momenten praten en het samenwerken met de mede-inwoners, heeft voor mij, voor ons, de basis gevormd voor een naar ons gevoelen snelle "integratie"; een gevoel van (samen)wonen. Wij mochten dit in een wederzijds contact bespeuren o.m. door de vele malen dat er ook buiten werktijd werd (aan)gebeld, de gesprekken op straat en door de uitnodigingen voor het kennismaken met de vele verenigingsactiviteiten. Een verenigingsleven dat niet alleen in de hoeveelheid maar ook door kwaliteit werd gekenmerkt. Door de inspanningen van vele vrijwilligers en in dit verband daarbij niet te vergeten de inbreng van de Broeders van Huijbergen, kende het dorp en kent dat nog, een zeer bloeiend verenigingsleven. Een bijzonder positieve ervaring. Jeugdwerk in velerlei vorm en leeftijd, sport, eveneens in vele verschillende takken, zang en muziek, toneel, verenigingen van en voor jongeren, vrouwen en ouderen.

Huijbergen kende en kent vele zogenaamde dubbellidmaatschappen. Vrijwilligerswerk, op bijna alle vlakken, waarbij mensen zich inzetten voor het organiseren van activiteiten ten dienste van de gemeenschap en/of die er op zijn gericht andere medebewoners te helpen. Huijbergen telt er vele. Mensen bij te staan en te ondersteunen op tijd en plaats waar dat nodig is. Mantelzorg, nog voor het begrip in Nederland gemeengoed werd. Ik voeg daaraan graag toe de hulpverlening van hieruit ook naar Tanzania. Daaraan een bijdrage te mogen leveren doet een gevoel van saamhorigheid groeien. Het zou te ver voeren om deze constateringen met feiten en voorbeelden toe te lichten. Naast leven in je gezin en in de samenleving is er het wonen in de meest ruime zin van het woord dat een rol speelt in het zich welbevinden. Huijbergen, en in het algemeen de Zuidwesthoek biedt een aangenaam woonomgeving; een gebied met een wisselend landschap waarin het aangenaam is te vertoeven, te wandelen, fietsen, recreëren. Met rust en stilte als voorwaarde om daarvan te kunnen genieten. De zorg voor handhaving nu van die factoren zal naar de toekomst toe van groot belang blijken. Gelukkig kan worden vastgesteld dat velen en ook de overheid daaraan grote aandacht besteden. Houden zo.

Na de beleving van het wonen in een door water, dijken en klei gekenmerkt gebied is de verschijningsvorm van de huidige woonplaats en de omgeving een uitstekende kwaliteitstoets. Een reden ook onder andere om hier te blijven wonen. We genieten er van.

In mijn werk, heb ik vaak en veel mensen mogen ontmoeten; met hen mogen samenwerken. In gemeenteraad, college van burgemeester en wethouders en de commissies, met een regelmatige wisseling naar personen en politieke samenstelling. In de samenwerking met de Zuidwesthoekgemeenten Woensdrecht, Ossendrecht en Putte. In het samenwerkingsverband het Streekgewest Westelijk Noord Brabant. Meestal op een heel prettige, constructieve wijze. Heel nadrukkelijk het belang van Huijbergen voor ogen houdend. In het bijzonder wil ik ook melden dat de samenwerking met de medewerkers van de gemeente Huijbergen, in binnen- en buitendienst, steeds een zeer goede en plezierige is geweest. De herindeling in 1997 maakte daaraan een einde. De andere partners in het proces vonden dat Huijbergen haar zaakjes goed voor elkaar had. Overigens bestaan de contacten met hen nog steeds.

De vraag van Het Zuidkwartier was ook om naast/buiten het werken op gemeentelijk vlak iets te schrijven over mijn bevindingen bij het werken in het westelijk deel van Noord Brabant. Dit kan evenwel alleen door aan te geven hoe en in welke verbanden ik dat samenwerken in de regio mocht beleven. Zo was ik onder meer voorzitter van: het samenwerkingsverband van de Streekschool Bergen op Zoom en het Vormingswerk in West Brabant; de projectgroep kortmiddelbaar-beroepsonderwijs West Brabant; het bestuur van 8 R K. Basisscholen in Woensdrecht; de Vereniging Kruiswerk West Brabant en de Stichting Kruiswerk West Brabant; de West-Brabantse en Zeeuwse Muziekbond; de KNWU-district West Brabant; Stichting Regionaal Woningbezit en na de fusie, van de Stichting Wonen West Brabant; de stichting van de vier verzorgingshuizen in de Zuid-Westhoek en na fusie van de elf verpleeg- en verzorgingshuizen, van de Stichting Savelanden; de Stichting CamPlusparken Brabant; de Stichting Het Getij met een inloophuis in Ossendrecht en sedert 8 oktober ll. ook in Bergen op Zoom; de bezwarencommissie ambtenarenzaken van de gemeenten Bergen op Zoom en Roosendaal.

Hierop terugziend getuig ik graag van een in het algemeen goede samenwerking in een prettige sfeer en een grote mate van bereidheid om een bijdrage te leveren aan het belang van de samenleving in deze regio. Ondanks soms tegengestelde belangen en zogenaamde cultuurverschillen heb ik mogen ervaren dat met praten, uitwisseling van argumenten en het luisteren naar elkaar, goede resultaten bereikbaar zijn. Dankbaar ook voor het daarin en daarmee hebben mogen en kunnen meewerken en voor het daarin opdoen van een schat aan ervaring op een heel breed terrein. Een pluim op de hoed van de vele vrijwilligers die in West Brabant op zeer grote schaal actief zijn. Ik heb dat vaak mogen ervaren in die functies. Complimenten. Chapeau. Een heel prettig gevoel heb ik, hebben wij bij de herinnering aan (samen)leven, (samen)wonen en (samen)werken in Westelijk Noord-Brabant en daarbij heel in het bijzonder in Huijbergen. Mijn vrouw en ik hopen dat nog een lange tijd te mogen beleven.♣

VRIJWILLIGERSAVOND 21 FEBRUARI 2008

Boven: de redactie van de Tijding en onder staan de vrouw/mannen die de Tijding en andere informatie bij u bezorgen. Volgens woordvoerder Louis Paassen *(r)* is dit eerder een uitje dan een last, aangezien hij met zijn vrouw toch al elke dag een uur gaat wandelen. Nou, wij zijn er blij mee! De twee heren, Ed Prop en Adrie Dobbelaar, zijn ook info-rondbrengers, maar die doen het dan virtueel; zij bouwden en onderhouden onze website. We gaan als HKK met onze tijd mee.

Boven: de werkgroep genealogie en daaronder archeologie. Adrie Raats (geheel rechts bij groep archeologie) pleit voor meer samenwerking tussen bijvoorbeeld de groepen genealogie, archeologie en fotografie. Als 'de archeologen' iets ontdekken kunnen misschien de andere groepen dit met hun materiaal aanvullen. Door een technisch foutje kwam de foto genomen van de fotowerkgroep deze avond niet op tijd op de redactie aan. Die houdt u dus nog te goed. Bertus Ars (afwezig) is voorlopig als contactpersoon de opvolger van Gust Kil.

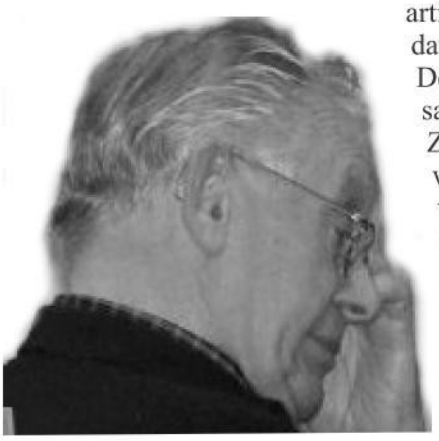

Jac van den Bussche heeft in de loop van de tijd al heel wat artikelen aangeleverd voor de Tijding. Tegenwoordig is dat een serie over de cafeetjes in het dorp Ossendrecht. Deze serie loopt parallel met nu al drie films die hij samen met John van Dooren samenstelde.

Zit Jac nu weer een verhaal uit te broeden? Of moet er weer een lezing voor schoolkinderen voorbereid worden? Verder vertegenwoordigt hij de heemkundekring in de monumentencommissie van de gemeente en ijvert hij zo voor het behoud en bescherming van waardevolle gebouwen. Een bezig baasje. Laatst heeft hij niet voor niets het zilveren draaginsigne van Brabants Heem als erkenning voor zijn inzet gekregen.

Boven: het bestuur. Eind deze maand stopt Franka Stoutjesdijk als voorzitter en Sjos van Loon als bestuurslid.
Daaronder: na lange tijd een nieuwe invulling voor de werkgroep heemschut: zet 'm op jongens!
Onder: de kantkloswerkgroep. Volgend jaar bestaan ze dertig jaar en contactpersoon Virginie Suykerbuyk kondigt aan dit weer met een tentoonstelling te willen bekronen. Intussen is ze verhuisd naar Wouwbaan 9 in Hoogerheide.

Rien Huyps *(r)* vertegenwoordigde deze avond de kruidentuinwerkgroep. Daarnaast zorgt hij samen met o.a. Marianne Wattel *(l)* voor het reilen en zeilen van ons heemhuisje in Hoogerheide en houdt hij het documentatiecentrum met Jos Halters *(l)* en Cor van Opdorp *(r)* op orde.

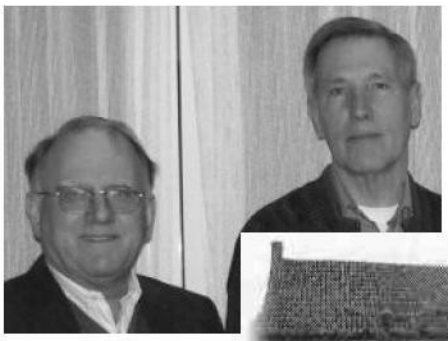

Jeanine, Maria en Sjos in de startblokken voor het schenken van de koffie bij de lezingen.

Hieronder de dames en heren die de bezoekers van ons museum Den Aanwas rondleiden. Daarnaast zorgen Sjos en Adrie dat je er van de vloer kunt eten.

De werkgroep dialecten is de afgelopen jaren hard aan het werk geweest met het woordenboek 'dialecten in het Zuidkwartier' als prachtig resultaat. Hieronder een recensie in het provinciaal blad Brabants! Willy Groffen (tweede van rechts) heeft het stokje van contactpersoon overgedragen aan Jan Luysterburg (derde van rechts).

Dialecten in het Zuidkwartier

In 1985 begon een werkgroep van de Heemkundekring 'Het Zuidkwartier' met het verzamelen van dialectwoorden in Hooger-heide, Ossendrecht, Putte en Woensdrecht. Iedere maand kwam daartoe sindsdien een aantal mensen bijeen. De werkgroep boog zich ook over dialectuitdrukkingen, werkwoordsvervoegingen en voornamen in dialect. (Zie *Brabants* 3 (2004), blz. 7 e.v.) Hoewel het dialect in de vier plaatsen tot het West-Brabants behoort en wel het Markizaats (de term is van prof. dr. A. Weijnen), kent het tal van varianten per dorp. Dat leverde volop discussiestof op tijdens de maandelijkse bijeenkomsten. Na jaren van intensief werk ligt nu sinds enkele maanden het resultaat op tafel in de vorm van een boek: *Dialecten in het Zuidkwartier.* De eindredactie was in handen van Willy Groffen, Jan Luysterburg en Felix Verbeek. Wie het boek raadpleegt, kan zijn voordeel doen met een heldere verantwoording bij de spelling die de redactie hanteert. Die komt in grote trekken overeen met de referentiespelling van het Brabants. De redactie is er zich van bewust dat de woordenlijst verre van volledig is en vraagt gebruikers van het boek om aanvullingen en eventuele verbeteringen. De werkgroep is namelijk nog niet klaar met het karwei. Hoofdmoot van het boek vormt een alfabetische woordenlijst. In de meeste gevallen geeft die lijst naast het dialectwoord de betekenis in het Algemeen Nederlands. Soms is een toelichting nodig, omdat het Algemeen Nederlands niet toereikend is. Ook wordt af en toe een woord in een zinsverband ondergebracht om de betekenis helder weer te geven. Bij een enkel trefwoord vinden we een uitdrukking in dialect terug. Komt een woord niet in het hele Zuidkwartier voor, dan is vermeld voor welk(e) van de vier plaatsen het is opgetekend. Opvallend zijn de woorden uit Putte, waarvan er veel aansluiten bij het dialect van de regio Antwerpen. Bertus Ars heeft bij iedere letter van het alfabet voor een sfeervolle foto gezorgd.

Naast de woordenlijst bevat het boek de vervoeging in dialect van ruim 60 werkwoorden. Het overzicht geeft steeds de tegenwoordige en verleden tijd (ook in de vragende vorm) en het voltooid deelwoord. Verder staat bij ieder behandeld werkwoord een aantal voorbeeldzinnen. Deze verzameling van werkwoordsvervoegingen maakt het boek bijzonder. Ook de bladzijde met voornamen in dialect is het vermelden waard. Achterin het boek staat een lijst van personen die in de loop van de jaren in de werkgroep van Heemkundekring 'Het Zuidkwartier' hun bijdrage hebben geleverd.

Het boek zal voor de inwoners van de vier dorpen uit het Zuidkwartier een interessante informatiebron zijn. Je kunt er lekker in grasduinen. Voor mensen van buiten het Zuid-kwartier is het boek mogelijk nog interessanter: veel vaak schilderachtige woorden passeren de revue en de klanken in de werkwoordsvervoeging zullen voor hen niet zelden een verrassing zijn.

Uitgave: Heemkundekring 'Het Zuidkwartier', Ossendrecht 2007; 160 blz.; € 6,00.

Sgrauen
Euersdyck
Bisclinge
Sluijs
Cruynghe
LAENT
Sluijs
Oose Vrauwe poelder
Vininghen
Oydekenskerc
DEN BROWWER
Grawege
Worde
Valkenisse
PARS
Bakendorp
Barlande
Stiwesant
DEN
Riet lant
Hier Woordt de Vlo
oet Bevoechten Van
eenige H. Sta'Sch
HOONT
De wae
Ooßenneße
Heyrsdyck
Niev Lans Polder
Zaute Polder
Maria Poldre
Zandenhoff
Houteneße
Campen
Platten
dyck
Heyrsdyck
Aendyck
Auetoet
Bou
Ravers berch
deloos
Oots Voe gel
Grauwe dyck
Speelmans Polder
Poelder van Namen
West Voegel
Fort Roon
S Pauwels
Zantberge
Lams weerde
HVLS TER
Ver Dronc
groeuwe
Landt
Poult Vliet
S Den
AMBA
van
Gulde van Sufingen
Grou
Rape
Dullart
CHT
Sant berch
HVLST
Capelle
Redoet
Moer Vaert
Nassou
Beoostenblyde
Spinola
De cleynge
Absdale
Stans stene
Steenschen dyck
Duuecot
Foert
Voer houte
La Paema
Rydio ipe
S. Gilles
Sluijs
Steken
Twee Brabansche